

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГЕГАМЯН ЛУСІНЕ РАДІКІВНА

Допускається до захисту:
Завідувач кафедри міжнародних
економічних відносин, кандидат
економічних наук, доцент
Марія ШКУРАТ
« » 2025 р.

**Регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в умовах єдиного
ринку ЄС**

Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Зорина АТАМАНЧУК, доцент кафедри
міжнародних економічних відносин,
кандидат економічних наук, доцент

підпис

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали / за шкалою ЄКТС / за національною шкалою)
Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця – 2025

АНОТАЦІЯ

Гегамян Л. Р. Регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в умовах єдиного ринку ЄС. Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини». Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2025.

У магістерській роботі розглянуто теоретико-методологічні засади регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в умовах єдиного ринку ЄС, проведено аналіз системи регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції, обґрунтовано напрями удосконалення регулювання у контексті нової інтеграційної парадигми.

Основними науковими результатами дослідження є аналіз інституційно-правових механізмів регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в ЄС; результати економетричного моделювання впливу міжнародних економічних потоків на ВВП Європейського Союзу; обґрунтування можливих напрямів удосконалення регуляторної моделі зовнішньої торгівлі й конкуренції ЄС з урахуванням сучасних інтеграційних тенденцій.

Ключові слова: зовнішня торгівля, конкуренція, регулювання, Європейський Союз, єдиний ринок.

96 с., 20 табл., 19 рис., бібліограф.: 75 найм.

Hehamian L.R. Regulation of foreign trade and competition in a single EU market. Specialty 292 «International economic relations». Educational Programme «International Economic Relations». Vasyl' Stus Donetsk National University. Vinnytsia, 2025.

The master's thesis examines the theoretical and methodological principles of regulating foreign trade and competition in the conditions of the EU single market, analyzes the system of regulating foreign trade and competition, and substantiates the directions of improving regulation in the context of the new integration paradigm.

The main scientific results of the study are the analysis of institutional and legal mechanisms of regulating foreign trade and competition in the EU; the results of econometric modeling of the impact of international economic flows on the GDP of the European Union; justification of possible directions of improving the regulatory model of foreign trade and competition of the EU taking into account modern integration trends.

Keywords: external trade, competition, regulation, European Union, single market.

96 p., 20 tabl., 19 fig., bibliography: 75 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА КОНКУРЕНЦІЇ В МЕЖАХ ЄДИНОГО РИНКУ ЄС.....	8
1.1 Сутність зовнішньої торгівлі як системи економічних відносин та атрибути поняття конкуренції.....	8
1.2 Еволюція підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції.....	18
1.3 Сутність і принципи функціонування єдиного ринку ЄС.....	27
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА КОНКУРЕНЦІЇ В ЄС.....	34
2.1 Аналіз інституційно-правових засад регулювання зовнішньої торгівлі ЄС.....	34
2.2 Оцінка механізмів реалізації конкурентної політики в межах єдиного ринку.....	42
2.3 Динаміко-структурний аналіз міжнародних економічних потоків Європейського Союзу.....	49
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА КОНКУРЕНЦІЇ ЄС.....	63
3.1 Основні проблеми та виклики зовнішньоторговельної політики ЄС у контексті глобальних економічних трансформацій.....	63
3.2 Вплив санкційної політики та глобальної конкуренції на функціонування єдиного ринку ЄС.....	72
3.3 Напрями вдосконалення регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції ЄС у контексті нової інтеграційної парадигми.....	79
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. На тлі глибоких змін у світовій економіці питання регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в межах єдиного ринку Європейського Союзу (ЄС) набуває особливого значення. ЄС зіткнувся з цілою низкою чинників, що впливають на його торговельну політику: перебудовою ланцюгів постачання, зростанням значення цифрових технологій, торговельними суперечками між глобальними центрами сили, а також активним застосуванням санкційних інструментів. У відповідь ЄС залучає комплексні механізми регулювання — від модернізації митної політики до посилення контролю за державними допомогам та антимонопольними порушеннями. Саме ці процеси привертають увагу багатьох дослідників, які аналізують трансформацію європейського ринку та намагаються визначити, яким чином змінюється підхід ЄС до захисту конкурентного середовища.

Серед українських науковців широко досліджуються як зовнішньоторговельні аспекти європейської інтеграції, так і питання функціонування конкурентного середовища. Так, у працях О. Байєра, А. Філіпенка та І. Бураковського простежується аналіз торговельної політики ЄС і її місця у світовій економіці. О. Шнирков та С. Теленик акцентують увагу на особливостях міжнародних економічних потоків Євросоюзу та зміні їхньої структури під впливом глобальних процесів. О. Амоша, І. Червінська та Ю. Даниленко розглядають еволюцію конкурентної політики в ЄС, проблеми концентрації ринку, антимонопольне регулювання. Зарубіжні дослідники також приділяють значну увагу функціонуванню єдиного ринку. Так, Саймон Евернетт та Патрік Мессерлін розглядають торговельні інструменти ЄС і його участь у глобальних економічних переговорах. Дж. Пелкманс, Д. Гербер та Елеанор Фокс досліджують еволюцію конкурентної політики, роль антимонопольних інституцій та вплив правових норм на ринкову поведінку. Ф. Женні та М. Мартінс, які аналізують баланс між відкритістю ринку та економічною безпекою. Попри широкий спектр наукових праць потребують

подальшого дослідження взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та конкурентним регулюванням, вплив санкційної політики на функціонування внутрішнього ринку ЄС, можливості країн-партнерів, зокрема України, адаптуватися до оновлених європейських правил.

Метою кваліфікаційної роботи є ідентифікація особливостей функціонування системи регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в межах єдиного ринку ЄС, а також обґрунтування шляхів її вдосконалення з урахуванням сучасних глобальних економічних процесів.

Для досягнення мети були поставлені та вирішені такі **завдання**:

- охарактеризувати сутність зовнішньої торгівлі як системи економічних відносин та розкрити атрибути поняття конкуренції;
- дослідити еволюцію підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції;
- визначити зміст, ключові принципи функціонування єдиного ринку ЄС;
- проаналізувати інституційно-правові засади регулювання зовнішньої торгівлі ЄС;
- охарактеризувати механізми реалізації конкурентної політики в межах єдиного ринку;
- дослідити динаміку та структуру міжнародних економічних потоків Європейського Союзу;
- виявити основні проблеми та виклики зовнішньоторговельної політики ЄС в умовах глобальних економічних трансформацій;
- оцінити вплив санкційної політики та глобальної конкуренції на функціонування єдиного ринку ЄС;
- обґрунтувати напрями вдосконалення регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції ЄС з урахуванням нової інтеграційної парадигми.

Об'єктом дослідження є система регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в межах єдиного ринку Європейського Союзу.

Предметом дослідження є теоретичні, науково-методичні та практичні аспекти функціонування механізмів регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в умовах єдиного ринку Європейського Союзу.

Інформаційною базою дослідження стали матеріали, статистичні огляди та щорічні звіти міжнародних і європейських організацій, зокрема: Європейської комісії, Євростату, Європейської служби зовнішніх дій, Світової організації торгівлі, Організації економічного співробітництва та розвитку, Конференції ООН з торгівлі та розвитку, Світового банку, Міжнародного валютного фонду. Використано офіційні документи Європейського парламенту, рішення та звіти Генерального директорату з конкуренції ЄС і Генерального директорату з торгівлі, звіти провідних аналітичних центрів ЄС.

У процесі проведення дослідження використовувався комплекс загальнонаукових і спеціальних **методів**, що забезпечили всебічний і системний характер аналізу. Методи аналізу та синтезу, структурного аналізу, групування, класифікації та системного підходу дали змогу уточнити зміст основних категорій, розкрити логіку формування механізмів регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції та визначити їх взаємозв'язки. Для забезпечення наукової послідовності та узгодженості дослідження застосовано методи логічного узагальнення, що дозволили сформуувати концептуальну рамку роботи. Оцінювання динаміки та структурних характеристик міжнародних економічних потоків ЄС здійснювалося за допомогою статистичного аналізу із використанням офіційних даних європейських та міжнародних інституцій. Для відображення ключових тенденцій і порівняльних характеристик застосовано графічний метод, що забезпечив наочну інтерпретацію отриманих результатів.

Теоретичне та практичне значення проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні проблем та викликів зовнішньоторговельної політики ЄС у контексті глобальних економічних трансформацій, визначенні впливу санаційної політики та глобальної конкуренції на функціонування єдиного ринку ЄС та

виокремленні напрямів удосконалення регулювання зовнішньої торгівлі й конкуренції ЄС у контексті нової інтеграційної парадигми.

Наукові результати дослідження:

- результати аналізу інституційно-правових механізмів регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в ЄС;
- результати економетричного моделювання впливу міжнародних економічних потоків на ВВП Європейського Союзу;
- обґрунтування можливих напрямів удосконалення регуляторної моделі зовнішньої торгівлі й конкуренції ЄС з урахуванням сучасних інтеграційних тенденцій.

Структура кваліфікаційної (магістерської) роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел із 75 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 96 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА КОНКУРЕНЦІЇ В МЕЖАХ ЄДИНОГО РИНКУ ЄС

1.1 Сутність зовнішньої торгівлі як системи економічних відносин та атрибути поняття конкуренції

Зовнішня торгівля є однією з ключових форм міжнародних економічних відносин, що відображає процес взаємного обміну товарами, послугами, капіталом, технологіями та інтелектуальними ресурсами між суб'єктами різних національних господарств. Вона виступає фундаментом функціонування глобальної економічної системи та важливим чинником розвитку національних економік, оскільки забезпечує реалізацію міжнародного поділу праці, сприяє підвищенню ефективності виробництва, стимулює технологічне оновлення та зростання суспільного добробуту.

У сучасних умовах глобалізації зовнішня торгівля виходить далеко за межі простого обміну товарами — вона набуває ознак багатокomпонентної та багаторівневої системи економічних відносин, у межах якої взаємодіють економічні, фінансові, організаційно-правові та політичні механізми. Нині вона охоплює не тільки товарні, а й капітальні та інформаційно-технологічні потоки, виступаючи одним із провідних чинників формування глобального економічного простору. Зовнішня торгівля є тим середовищем, де перетинаються інтереси держав, багатонаціональних підприємств і міжнародних організацій, що визначають траєкторії руху світових ресурсів, впливають на ціноутворення, регуляторні умови та доступ до ринків [1].

Функціонування зовнішньої торгівлі ґрунтується на низці базових принципах — відкритості, взаємної вигоди й рівноправного партнерства між державами, які беруть участь у світогосподарських процесах. Принцип відкритості передбачає зниження бар'єрів у міжнародній торгівлі та лібералізацію доступу до ринків; взаємна вигода полягає у тому, що країни

спеціалізуються на виробництві тих товарів і послуг, у яких мають порівняльні переваги (теорія порівняльних переваг), отримуючи при цьому спільний економічний ефект; рівноправність партнерства означає узгодження торговельної політики на засадах міжнародного права та уникнення дискримінаційних практик.

У широкому сенсі зовнішня торгівля визначає структуру міжнародних ринків, визначає конкурентні позиції держав і поглиблює глобальну спеціалізацію виробництва. Кожна країна посідає у світовому господарстві певну нішу, що зумовлена рівнем розвитку її промисловості, інноваційним потенціалом, ресурсною базою та інституційною спроможністю. Унаслідок цього зовнішня торгівля виконує не лише функцію економічного обміну, а й виступає важливим механізмом міжнародної кооперації, який забезпечує зміцнення конкурентоспроможності національних економік і підтримує стратегічний баланс між процесами інтеграції та захистом національних економічних інтересів [1].

Враховуючи багатогранність та міждисциплінарний характер зовнішньої торгівлі, її доцільно розглядати як цілісну систему економічних відносин, у межах якої взаємодіють економічний, фінансовий, організаційно-правовий, інституційний, політичний та інноваційний компоненти. Кожен з них виконує окрему, але взаємопов'язану роль, формуючи системну основу функціонування зовнішньої торгівлі, а разом — забезпечують її стійкість, адаптивність і здатність інтегрувати національні економіки у глобальний простір.

Економічний компонент охоплює процеси формування попиту й пропозиції на світових ринках, міжнародну спеціалізацію виробництва, а також раціональний розподіл ресурсів між країнами залежно від їхніх порівняльних переваг. Він забезпечує узгодження інтересів виробників і споживачів на глобальному рівні, сприяє оптимізації структури виробництва та підвищенню його ефективності. Завдяки цьому економічний компонент визначає масштаби й напрямки міжнародного товарообміну, стимулює

економічне зростання та створює підґрунтя для розвитку конкурентоспроможних секторів національних економік.

Фінансовий компонент охоплює рух валютних, інвестиційних та кредитних потоків, які формують фінансову інфраструктуру зовнішньоторговельної діяльності. Він визначає умови розрахунків у міжнародній торгівлі, впливає на стабільність національних валют, стан платіжного балансу та ліквідність зовнішньоекономічних операцій. Крім того, фінансовий компонент забезпечує залучення іноземного капіталу, стимулюючи розвиток інвестиційних проєктів, модернізацію виробничих потужностей і підвищення фінансової стійкості держав в умовах глобальної конкуренції.

Організаційно-правовий компонент визначає систему нормативно-правових актів, міжнародних угод і процедур, що регламентують здійснення зовнішньоторговельних операцій. Він охоплює правила митного контролю, сертифікації продукції, експортно-імпортних процедур та захисту прав суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності відповідно до норм міжнародного торгового права. Наявність ефективного організаційно-правового механізму забезпечує прозорість і передбачуваність торговельної політики держави, мінімізує ризики у міжнародній торгівлі та сприяє формуванню сприятливого бізнес-середовища.

Інституційний компонент характеризує діяльність міжнародних, регіональних та національних інституцій — таких як Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз, Організація економічного співробітництва та розвитку, торгово-промислові палати та інші структури. Ці інституції координують торговельну політику, забезпечують дотримання міжнародних стандартів, сприяють усуненню бар'єрів у торгівлі й підтримують стабільність світової економічної системи. Інституційний компонент відіграє ключову роль у формуванні правил поведінки на міжнародних ринках та інтеграції держав до глобальних економічних процесів.

Політичний компонент охоплює механізми формування зовнішньоекономічної стратегії держави, участь у міжнародних переговорах і багатосторонніх угодах, а також використання політичних важелів впливу на зовнішньоторговельні процеси. До таких важелів належать санкції, ембарго, торговельні війни, тарифні та нетарифні обмеження. Політичний компонент визначає рівень відкритості національної економіки, формує траєкторії інтеграції у світове господарство та забезпечує баланс між політичними інтересами держави й економічною доцільністю розвитку зовнішньої торгівлі.

Інноваційний компонент пов'язаний із трансфером технологій, поширенням управлінських практик, розвитком цифрових рішень і створенням умов для технологічного оновлення виробництва. Він охоплює процеси імпорту й експорту високотехнологічної продукції, інтеграцію держав до глобальних ланцюгів створення доданої вартості та впровадження інновацій у сфері логістики, фінансів і виробництва. Інноваційний компонент сприяє прискоренню цифровізації економіки, формуванню економіки знань і забезпечує довгострокові конкурентні переваги держав у глобальному середовищі.

Взаємозв'язок зазначених елементів створює єдиний механізм зовнішньої торгівлі, який забезпечує її системність і ефективне функціонування (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Зовнішня торгівля як система економічних відносин

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4]

Як демонструє рис. 1.1, зовнішня торгівля функціонує як багаторівнева система, у межах якої різні компоненти взаємодіють для забезпечення руху товарних, фінансових, інформаційних та технологічних потоків. Власне компоненти формують структурну основу системи, тоді як результати їхньої взаємодії проявляються у функціях зовнішньої торгівлі. Саме тому компоненти та функції не є тотожними категоріями: перші описують внутрішню будову системи, другі — її роль і вплив на економічний розвиток.

Відповідно до наукових підходів, викладених у працях Ю. Г. Козака, О. П. Гребельника, А. Я. Кузнецової, Н. С. Логвінової та інших українських економістів, зовнішня торгівля розглядається як багатофункціональне явище, що виконує комплекс взаємопов'язаних економічних, фінансових, соціальних, інтеграційних, регулюючих та інноваційних функцій [2; 3; 4]. Сукупність цих функцій визначає системний вплив зовнішньої торгівлі на розвиток національних економік, їх включення у світове господарство та формування міжнародної конкурентоспроможності.

Різноманіття функцій зовнішньої торгівлі (рис. 1.2) відображає складність її впливу на різні сфери економічного життя. Вона водночас виступає механізмом формування ефективної структури виробництва, джерелом фінансових ресурсів, чинником соціального прогресу та каналом поширення інновацій. Саме через реалізацію цих функцій забезпечується сталий економічний розвиток держав, їх інтеграція у світове господарство та зміцнення глобальної конкурентоспроможності.

Рисунок 1.2 – Основні функції зовнішньої торгівлі

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4]

На рис. 1.2 узагальнено основні функції зовнішньої торгівлі, які відображають її комплексний і системний вплив на розвиток національних економік та світового господарства.

Економічна функція забезпечує раціональний розподіл ресурсів на глобальному рівні, сприяє формуванню ефективної структури виробництва, розвитку міжнародної спеціалізації та зростанню продуктивності праці. Вона є базовою основою участі держав у світовому поділі праці та підвищення їх конкурентоспроможності.

Взаємопов'язана з нею фінансова функція полягає у формуванні валютних надходжень, зміцненні платіжного балансу та створенні умов для залучення іноземного капіталу. Завдяки зовнішній торгівлі відбувається активізація інвестиційних потоків, розвиток кредитних відносин і підвищення фінансової стійкості держав.

Соціальна функція проявляється у зростанні зайнятості, підвищенні доходів населення та розширенні споживчих можливостей. Вона сприяє підвищенню рівня життя та формуванню соціально орієнтованої економіки завдяки мультиплікативному ефекту зовнішньоторговельної діяльності.

Інтеграційна функція відображає роль зовнішньої торгівлі як механізму взаємозалежності між країнами, що сприяє гармонізації економічної політики, розвитку регіональних союзів і формуванню спільних ринків. Через неї реалізуються процеси міжнародної кооперації та економічної інтеграції.

Регулююча функція виявляється у формуванні системи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю, регламентації торговельних потоків, застосуванні тарифних та нетарифних інструментів, а також у забезпеченні дотримання міжнародних правил торгівлі. Вона підтримує баланс між лібералізацією торгівлі та захистом національних економічних інтересів.

Інноваційна функція полягає у трансфері технологій, знань і управлінських практик, що стимулюють модернізацію виробництва та розвиток «економіки знань». Завдяки зовнішній торгівлі поширюються

інновації, підвищується технологічний рівень виробництва і формується довгостроковий потенціал зростання національних економік.

Взаємодія функцій зовнішньої торгівлі безпосередньо впливає на формування конкурентного середовища як на національному, так і на міжнародному рівнях. Саме через механізми зовнішньої торгівлі відбувається перерозподіл ринкових позицій, підвищується ефективність виробництва, активізується інноваційна діяльність та посилюється конкурентна взаємодія між суб'єктами господарювання. У сучасних умовах глобалізації конкуренція виступає ключовим інструментом ринкового саморегулювання, який забезпечує динамічний розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, оптимізацію використання ресурсів і підвищення міжнародної конкурентоспроможності держав.

Враховуючи визначальну роль конкуренції у формуванні ефективної системи зовнішньої торгівлі, доцільним є детальне дослідження її економічної сутності та структурних характеристик. Зокрема, варто розглянути основні атрибути поняття «конкуренція», які відображають її зміст, форми прояву, функціональне призначення та вплив на розвиток міжнародних торговельних відносин.

Конкуренція є фундаментальною категорією ринкової економіки, що відображає процес суперництва між суб'єктами господарювання за найефективніше використання ресурсів, завоювання ринкових позицій і задоволення потреб споживачів. Вона виступає не лише рушійною силою економічного розвитку, а й ключовим механізмом саморегулювання ринку, який забезпечує оптимальний розподіл виробничих факторів, підвищення якості продукції та інноваційну динаміку.

Згідно з науковими підходами, викладеними у працях Ф. Хайєка, М. Портера, Дж. Стігліца, а також українських дослідників, таких як В. Геєць, А. Гальчинський і Ю. Козак, конкуренція розглядається як багатогранне економічне явище, що поєднує економічну, організаційну, інституційну та соціальну складові. Її природа визначається взаємодією ринкових механізмів,

державного регулювання та глобальних економічних тенденцій, які формують умови для розвитку підприємницької активності й зовнішньоторговельних відносин [5; 6; 7; 8; 9].

Таким чином, конкуренція виступає багатовимірною системою економічних відносин, що забезпечує ефективну взаємодію ринкових суб'єктів і формує конкурентне середовище у сфері зовнішньої торгівлі. Основні атрибути поняття конкуренції подано на рис. 1.3.

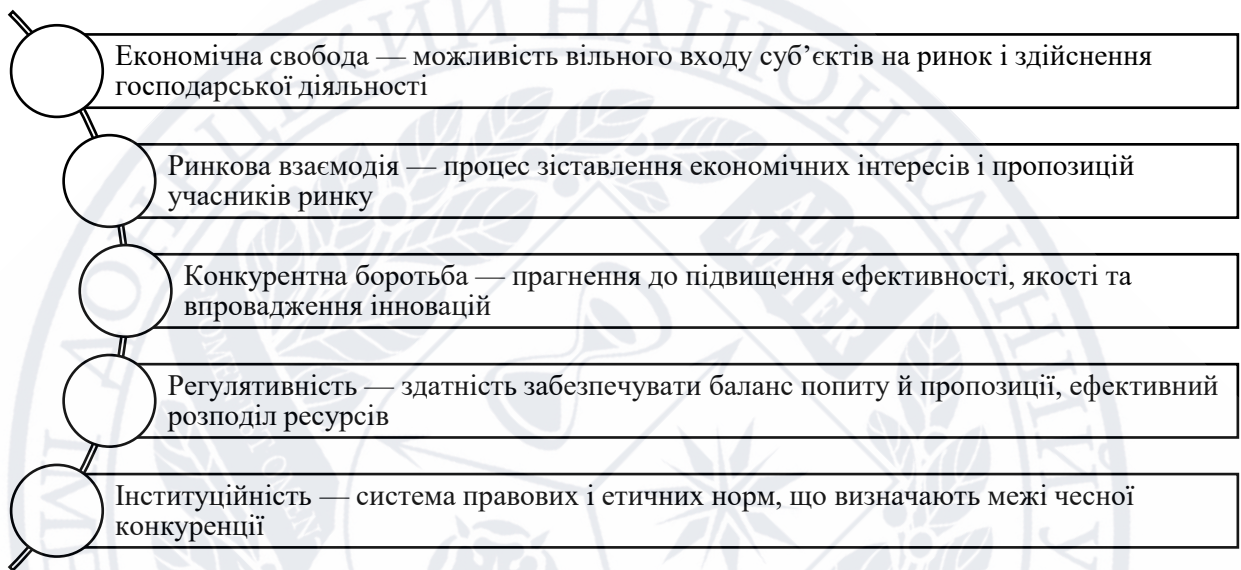

Рисунок 1.3 – Основні атрибути поняття конкуренції

Джерело: складено автором на основі [7]

На рис. 1.3 узагальнено основні атрибути поняття конкуренції, які відображають її системний характер і багаторівневий вплив на функціонування ринкових відносин. Сукупність цих атрибутів забезпечує цілісність конкурентного середовища, у межах якого відбувається взаємодія економічної свободи, ринкових стимулів та інституційного регулювання. Саме завдяки їхній взаємодії конкуренція перетворюється на дієвий механізм підвищення ефективності зовнішньоторговельної діяльності, сприяючи розвитку інновацій, зростанню продуктивності та зміцненню позицій держав на світових ринках.

Після визначення атрибутів конкуренції доцільним є розгляд її видів, оскільки саме вони конкретизують форми прояву конкурентних відносин у ринковому середовищі. Типологізація конкуренції дає змогу глибше зрозуміти закономірності її функціонування, визначити роль окремих суб'єктів господарювання та характер їх взаємодії в системі зовнішньої торгівлі. У науковій літературі виокремлюються різні підходи до класифікації конкуренції — за кількістю учасників ринку, способами впливу на ціни, рівнем досконалості ринкового механізму, об'єктом суперництва та географічним охопленням [8].

Основні види конкуренції узагальнено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Класифікація видів конкуренції

Критерій класифікації	Види конкуренції	Характеристика
За кількістю учасників ринку	Досконала, монополістична, олігополістична, монополія	Визначається кількістю продавців і покупців на ринку та ступенем їх впливу на рівень цін і пропозиції товарів
За способом впливу на споживача	Цінова, нецінова	Цінова конкуренція базується на зміні ціни для залучення покупців; нецінова — на якості, дизайні, інноваціях, брендингу, сервісі
За об'єктом суперництва	Товарна, ресурсна, збутова, інноваційна	Відображає боротьбу за частку ринку, доступ до ресурсів, канали збуту або технологічну перевагу
За рівнем досконалості ринку	Досконала, недосконала	Характеризує ступінь відкритості ринку та рівність умов для його учасників
За географічним охопленням	Внутрішня, міжнародна, глобальна	Визначає просторові межі конкурентної взаємодії між суб'єктами господарювання
За часовим критерієм	Поточна, стратегічна	Поточна конкуренція відображає короткострокову ринкову боротьбу; стратегічна — довгострокові конкурентні переваги через інновації, інвестиції та розвиток бренду

Джерело: [8]

Як видно з табл. 1.1, класифікація видів конкуренції дає змогу всебічно охарактеризувати її прояви у ринковому середовищі та розкрити

закономірності її функціонування. Узагальнення наведених у таблиці критеріїв поглиблює розуміння механізмів формування конкурентного середовища й дозволяє визначити роль конкуренції у розвитку зовнішньої торгівлі. Для повнішого розкриття економічної сутності конкуренції доцільно розглянути її функції, які визначають вплив цього явища на ефективність господарських процесів та динаміку міжнародних економічних відносин.

Таблиця 1.2 – Основні функції конкуренції

Функція конкуренції	Зміст та економічна характеристика
Регулююча	Забезпечує узгодження інтересів учасників ринку шляхом формування рівноваги між попитом і пропозицією, встановлення справедливих цін та ефективного розподілу ресурсів у межах ринкової системи
Стимулююча	Сприяє підвищенню ефективності виробництва, зниженню витрат, поліпшенню якості продукції та впровадженню інновацій, спонукаючи підприємства до постійного вдосконалення діяльності
Розподільча	Забезпечує перерозподіл ресурсів, капіталу й ринкових часток на користь більш ефективних суб'єктів господарювання, сприяючи структурним змінам у національній економіці
Контрольна	Виявляє економічну неспроможність або неефективність окремих підприємств, «відсіюючи» слабких учасників ринку та підтримуючи загальну ринкову стабільність і конкурентний баланс
Інноваційна	Стимулює науково-технічний прогрес, поширення нових технологій, управлінських підходів та модернізацію виробництва, сприяючи переходу до моделі економіки знань і зростанню міжнародної конкурентоспроможності

Джерело: [9]

Таким чином, наведені функції конкуренції відображають її визначальне значення для формування ефективного ринкового середовища та розвитку зовнішньоекономічних процесів. Реалізуючи регулюючий, стимулюючий, розподільчий, контрольний та інноваційний вплив, конкуренція забезпечує підвищення результативності діяльності суб'єктів господарювання та зміцнення їх позицій на міжнародних ринках. Її роль як ключового механізму функціонування системи зовнішньої торгівлі є фундаментальною для сучасної глобальної економіки.

1.2 Еволюція підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції

Регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції є одним із ключових напрямів економічної політики держави, оскільки через відповідні механізми визначаються умови доступу до ринку, рівень захисту національних виробників та інтенсивність міжнародної інтеграції. Еволюція підходів до їхнього регулювання відображає зміну економічних парадигм — від державоцентричних моделей до ринково-орієнтованих систем, що ґрунтуються на поєднанні саморегулювання та державного контролю. Протягом кількох століть економічна думка сформувала різноманітні концепції щодо ролі держави у розвитку торгівлі та забезпеченні конкурентного середовища, які згодом еволюціонували у сучасну інтеграційну модель Європейського Союзу, де торговельна та конкурентна політика функціонують як взаємодоповнюючі елементи єдиної системи економічного управління [10].

Історичні витoki державного регулювання зовнішньої торгівлі пов'язані з епохою меркантилізму (XVII–XVIII ст.), коли економічна політика провідних європейських держав базувалася на ідеї накопичення національного багатства через активне втручання держави у зовнішньоекономічні процеси. Головним завданням держави вважалося забезпечення позитивного торговельного балансу — тобто перевищення експорту над імпортом, що розглядалося як умова стабільного припливу дорогоцінних металів та зміцнення економічної могутності країни [11].

Відповідно, економічна діяльність повністю підпорядковувалася державним інтересам: уряди запроваджували високі імпортні мита, надавали експортні субсидії, створювали монополії на зовнішню торгівлю та здійснювали контроль за рухом капіталу і дорогоцінних металів [12]. Держава активно регулювала ціни, визначала напрями зовнішньоторговельних потоків і навіть встановлювала перелік товарів, дозволених до ввезення чи вивезення, що фактично обмежувало конкуренцію та зміцнювало домінування державних і привілейованих суб'єктів.

У цей період сформувалися основні риси протекціоністської політики, що передбачала підтримку власного виробництва та обмеження імпорту з метою зміцнення національної економіки. Класичними теоретиками меркантилістського напрямку були Томас Ман (Велика Британія) та Жан-Батіст Кольбер (Франція), які обґрунтовували необхідність активної участі держави в управлінні зовнішньою торгівлею [13]. Ідейним продовжувачем протекціоністських поглядів у XIX столітті став Фрідріх Ліст, який доводив, що добробут держави визначається не свободою торгівлі, а стратегічною роллю уряду у розвитку національної промисловості, стимулюванні експорту та формуванні внутрішнього ринку [14].

Як зазначає П. Кругман, саме меркантилізм заклав підґрунтя першої системної моделі торговельної політики, побудованої на поєднанні економічних і політичних інтересів держави, що згодом стало фундаментом для формування сучасних протекціоністських підходів [15].

Зокрема, Ж.-Б. Кольбер наголошував, що держава має «спрямовувати торгівлю на користь королівства» через жорсткий контроль над промисловістю та зовнішньоекономічними потоками. Такий підхід сформував одну з перших системних моделей державоцентричного регулювання, у межах якої держава виступала не лише арбітром, а й активним учасником економічних процесів, визначаючи стратегічні напрями розвитку торговельної та промислової політики.

Практично всі європейські держави того часу — Велика Британія, Франція, Іспанія, Португалія та Нідерланди — активно впроваджували меркантилістську політику. У Великій Британії її проявом стали Навігаційні акти (1651–1660), що обмежували ввезення іноземних товарів; у Франції — створення мережі державних мануфактур; в Іспанії — формування колоніально-торговельної системи, заснованої на монополії метрополії. Подібні заходи зміцнювали державні фінанси, проте водночас стримували розвиток конкуренції, сприяючи концентрації ринкової влади у руках державних або привілейованих корпорацій. Як зазначав П. Самуельсон,

надмірне державне втручання, характерне для цього періоду, створювало лише ілюзію стабільності, фактично гальмуючи ринкову динаміку [16].

Незважаючи на певні успіхи, меркантилізм мав низку внутрішніх суперечностей: постійне обмеження імпорту спричиняло дефіцит товарів, а надмірна регламентація знижувала ефективність виробництва. Це створило передумови для виникнення нової економічної парадигми — класичного лібералізму, що заперечував ідею тотального державного втручання й утверджував принципи свободи торгівлі та підприємництва. Саме в цей період економічна думка почала переходити від концепції «державного багатства» до ідеї «багатства народів», що заклало підґрунтя подальшої лібералізації міжнародних відносин та формування засад вільної конкуренції [12].

Критика меркантилістських уявлень про економічну роль держави знайшла своє відображення у працях представників класичної школи політичної економії — передусім Адама Сміта та Девіда Рікардо, які заклали теоретичні основи ліберальної моделі регулювання зовнішньої торгівлі та сформулювали принципи вільної конкуренції [17].

В умовах індустріальної революції (кінець XVIII — початок XIX ст.), коли прискорилося формування національних ринків, зросли обсяги виробництва та активізувалися інтеграційні процеси, меркантилістський протекціонізм дедалі частіше розглядався як стримувальний фактор економічного розвитку. Саме тому класики запропонували нове бачення ролі держави — мінімізація втручання та максимальна свобода економічної діяльності, що, на їхню думку, забезпечували ефективний розподіл ресурсів і природну ринкову рівновагу [18].

У своїй фундаментальній праці *«Дослідження про природу і причини багатства народів»* А. Сміт обґрунтував принцип «невидимої руки ринку», згідно з яким узгодження приватних інтересів відбувається природним шляхом через механізм конкуренції. На його думку, держава повинна обмежуватися виконанням базових інституційних функцій — забезпеченням законності,

безпеки та захисту власності — залишаючи господарські рішення саморегульованому ринку [12].

Таким чином, у ліберальній моделі зовнішньої торгівлі роль держави передусім полягала у створенні правових і валютно-фінансових умов для вільного обміну, без застосування митних або адміністративних обмежень. Як зазначав П. Самуельсон, саме А. Сміт уперше заклав ідею економічного балансу, де «інтереси суспільства узгоджуються не через примус держави, а через свободу конкуренції» [16].

Такий підхід започаткував формування теоретичних засад ринкового саморегулювання, що надалі стало основою для розроблення політики лібералізації торгівлі у більшості розвинених країн світу. Однак на практиці абсолютна свобода ринку, проголошена класичною школою, згодом виявила власні межі, особливо у періоди економічних криз XIX–XX ст., що виявили ринкові провали та зумовили пошук нових підходів до ролі держави в економіці.

У першій половині XX століття, на тлі масштабних економічних потрясінь, спричинених світовими війнами та Великою депресією 1929–1933 рр., відбулося істотне переосмислення ролі держави в економічній системі. Нездатність ліберальної моделі саморегулювання забезпечити макроекономічну стабільність, повну зайнятість і стійкість фінансових ринків засвідчила, що механізми вільної конкуренції не можуть діяти ефективно в умовах глибоких криз. У цих умовах сформувався новий напрям економічної думки — кейнсіанство, засновником якого став англійський економіст Джон Мейнард Кейнс, що обґрунтував необхідність активної державної участі для стабілізації сукупного попиту та подолання циклічних спадів [19].

У своїй праці *«Загальна теорія зайнятості, процента і грошей»* Кейнс довів, що ринкова економіка як система є схильна до коливань і криз, оскільки приватні інвестиції не здатні стабільно забезпечувати необхідний рівень сукупного попиту. На його думку, саме держава повинна компенсувати цей дефіцит шляхом активної фіскальної політики, зокрема бюджетного

стимулювання та державних закупівель, а також за допомогою монетарного регулювання й контролю за зовнішньоторговельними потоками. Таким чином, державне втручання перестало сприйматися як загроза ринкових механізмів і перетворилося на ключовий інструмент стабілізації економічних процесів і запобігання циклічним коливанням [19].

Особливу увагу Кейнс приділяв ролі зовнішньої торгівлі у забезпеченні макроекономічної рівноваги, підкреслюючи її вплив на зайнятість і темпи економічного зростання. Він наголошував, що збалансованість експорту та імпорту є ключовою умовою стабільності платіжного балансу та підтримання внутрішнього попиту. Тому держава повинна не лише регулювати внутрішній попит, а й здійснювати контроль за торговельним балансом, уникаючи як надмірного дефіциту, так і накопичення резервів, що порушують глобальну рівновагу та створюють диспропорції у міжнародних економічних відносинах.

Ідеї Кейнса сприяли формуванню нової економічної парадигми — змішаної ринкової економіки, у межах якої ринкові механізми доповнюються активною роллю держави у підтриманні економічної стабільності. Як зазначав Дж. Стігліц, кейнсіанська революція змінила уявлення про регулювання, зробивши уряд «не каральним арбітром, а партнером ринку у забезпеченні стабільності та розвитку» [20].

На практиці кейнсіанські підходи стали основою післявоєнної економічної політики більшості розвинених країн, визначивши нову модель міжнародного економічного управління. У цей період виникла система Бреттон-Вудських інститутів — Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світового банку, які координували валютно-торговельну політику між державами. Паралельно розпочалося інституційне оформлення глобальної торговельної системи, що згодом вилилося у створення Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ, 1947 р.) — документа, який започаткував формування єдиних міжнародних правил торгівлі та став фундаментом сучасної Світової організації торгівлі (СОТ) [21].

У результаті кейнсіанська модель закріпила ідею про необхідність поєднання вільного ринку та державного регулювання, що стало основою післявоєнного економічного зростання у Західній Європі, США та Японії. Цей синтез ринкових і державних механізмів управління поступово сформував теоретичне підґрунтя для європейської інтеграції, оскільки держави, зберігаючи економічний суверенітет, погоджувалися на запровадження спільних правил зовнішньоторговельної та конкурентної політики [22].

Післявоєнний період також ознаменувався появою неомеркантилізму — підходу, що поєднав кейнсіанські концепції активного державного втручання з прагматичними цілями державної зовнішньоекономічної політики. Неомеркантилізм зосереджував увагу не стільки на обмеженні імпорту, скільки на стимулюванні експорту, підтримці національних «чемпіонів» і захисті стратегічних галузей. Саме цей підхід став ідеологічною основою формування спільної торговельної політики Європейського економічного співтовариства та підґрунтям сучасного промислового протекціонізму в ЄС [23; 24].

У другій половині XX століття на хвилі критики кейнсіанства, спричиненої стагфляцією 1970-х рр., сформувався неолібералізм — підхід, який наголошував на необхідності зменшення ролі держави, дерегуляції та приватизації, розглядаючи конкуренцію як основний механізм ефективного розподілу ресурсів. У межах цього напрямку особливе значення набув монетаризм (М. Фрідман), згідно з яким стабільність грошової маси є ключем до економічного зростання [25]. Неоліберальна політика, реалізована у 1980-х рр. у США та Великій Британії, започаткувала глобальну тенденцію до лібералізації торгівлі та руху капіталів, водночас вплинувши на формування сучасних підходів до конкурентної політики [26].

Наприкінці XX — на початку XXI століття, на тлі посилення глобалізації та зростання взаємозалежності національних економік, дедалі більшого значення набули інституціональні підходи, що розглядали ринок і державу як взаємодоповнюючі елементи єдиної економічної системи. Представники інституціоналізму (Т. Веблен, Д. Норт) підкреслювали значення інститутів —

правових норм, політичної стабільності, конкуренційної політики — як ключових чинників ефективності забезпечення ефективності ринкового середовища [27].

Глобальна фінансова криза 2008 р. та пандемія COVID-19 продемонстрували, що навіть лібералізовані ринки вразливі до системних ризиків і потребують чіткого державного і наднаціонального регулювання. У цих умовах ЄС став прикладом моделі “регульованого лібералізму”, у якій свобода торгівлі поєднується з ефективним контролем конкуренції, активною антимонопольною політикою та координацією макроекономічних рішень на наднаціональному рівні [28].

Таким чином, еволюція підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції пройшла складний і багатовимірний шлях — від протекціоністського контролю епохи меркантилізму до сучасної інституційної моделі, заснованої на балансі між свободою ринку й ефективним державним і наднаціональним управлінням.

Найпослідовніше цей баланс реалізовано в Європейському Союзі, де регулювання торгівлі та конкуренції функціонує як цілісна система, що забезпечує рівні умови доступу до ринку, запобігає монополізації та слугує ключовим елементом стабільного функціонування єдиного ринку.

Узагальнення основних концептуальних підходів до ролі держави в регулюванні зовнішньої торгівлі та конкуренції подано у вигляді схеми (рис. 1.4), яка систематизує еволюцію від державоцентричних моделей до сучасних синтетичних підходів.

Представлена схема на рис. 1.4 відображає послідовну еволюцію наукових підходів до визначення ролі держави у регулюванні зовнішньої торгівлі та конкуренції.

Для більш глибокого розуміння змісту кожного з етапів у табл. 1.3 також узагальнено їх основні характеристики, ключові ознаки та вплив на формування сучасної системи економічного регулювання.

Рисунок 1.4 – Еволюція підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції

Джерело: складено автором на основі [10; 27; 28]

Аналіз даних, наведених у табл. 1.3, дає змогу простежити закономірну еволюцію теоретичних підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції — від протекціоністських і державоцентричних моделей до більш ліберальних та синтетичних концепцій.

Якщо на ранніх етапах (меркантилізм) головним завданням держави було забезпечення торговельного надлишку шляхом прямого втручання в економіку, то подальший розвиток економічної думки (класична школа, неолібералізм) зумовив поступовий перехід до принципів ринкового саморегулювання та свободи конкуренції.

Таблиця 1.3 – Еволюція теоретичних підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції

Теоретичний підхід	Представники (період)	Ключові ідеї	Роль держави у регулюванні	Вплив на сучасну систему регулювання
Меркантилізм	Т. Ман, А. Монкретьєн (XVII–XVIII ст.)	Торгівля як джерело національного багатства, активне втручання держави	Максимізація експорту, протекціонізм, контроль зовнішньої торгівлі	Формування протекціоністської моделі регулювання зовнішньої торгівлі
Класична школа	А. Сміт, Д. Рікардо (XVIII–XIX ст.)	Теорія порівняльних переваг, свобода торгівлі	Мінімальне втручання держави, «невидима рука ринку»	Закладено основи ліберальної моделі вільної конкуренції
Кейнсіанство	Дж. М. Кейнс (XX ст.)	Державне втручання для стабілізації попиту й зайнятості	Активна фінансова та монетарна політика	Інституціоналізація макрорегулювання економіки
Неомеркантилізм	Ф. Ліст, Г. Мюрдаль (1950–1970-ті)	Захист національних інтересів, підтримка експорту	Стимулювання стратегічних галузей, експортна підтримка	Відновлення елементів державного протекціонізму
Неолібералізм / Монетаризм	М. Фрідман, Ф. Хайєк (1980–1990-ті)	Пріоритет ринку, дерегуляція, приватизація	Обмеження ролі держави, конкуренція як природний регулятор	Формування глобальної ліберальної торговельної системи
Інституціоналізм	Д. Норт, О. Вільямсон (XX–XXI ст.)	Роль інститутів у забезпеченні ефективності ринку	Регулювання через інституційні механізми та наднаціональні органи	Перехід до моделі багаторівневого економічного управління
Регульований лібералізм	Дж. Стігліц, П. Кругман (XXI ст.)	Баланс ринку та держави, соціально орієнтована економіка	Координація через міжнародні інституції, антимонопольна політика	Формування сучасної системи регулювання торгівлі та конкуренції в ЄС

Джерело: складено автором на основі [10; 17; 20; 24; 26; 28]

Разом із тим, у періоди економічних криз і глобальних трансформацій відбувалося закономірне посилення ролі держави (кейнсіанство, неомеркантилізм, інституціоналізм), що привело до формування змішаної системи управління, де ринок і держава взаємодіють на основі балансу інтересів. Найповніше ця закономірність реалізована в моделі регульованого лібералізму Європейського Союзу, де торговельна й конкурентна політика здійснюються в інтегрованому інституційному просторі та підпорядковуються спільним принципам економічного управління.

1.3 Сутність і принципи функціонування єдиного ринку Європейського Союзу

Єдиний ринок Європейського Союзу є фундаментом європейської інтеграції та основним механізмом реалізації економічної й інституційної єдності країн-членів. Його формування стало результатом тривалого процесу поглиблення економічного співробітництва, який розпочався ще з підписання Римського договору 1957 р. та поступово трансформувався у комплексну систему спільних економічних, правових та інституційних механізмів. Головна мета єдиного ринку полягає у створенні інтегрованого економічного простору без внутрішніх бар'єрів, що забезпечує вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, оптимізує використання ресурсів та підвищує конкурентоспроможність ЄС на глобальному рівні.

Історично єдиний ринок сформувався на основі спільного ринку (*Common Market*), створеного Римським договором 1957 р. у межах Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) [29]. Подальший розвиток цієї моделі був інституційно закріплений Єдиним європейським актом 1986 р., що започаткував поетапне усунення бар'єрів для руху товарів, капіталу, послуг і робочої сили. Завершення формування внутрішнього ринку після підписання Маастрихтського договору 1992 р. стало одним із ключових етапів еволюції ЄС, що визначив його перехід до якісно нової інтеграційної структури.

Важливу роль у завершенні формування сучасної моделі внутрішнього ринку відіграла «Біла книга» Європейської Комісії 1985 р., у якій було окреслено понад 280 заходів зі скасування фізичних, технічних та фіскальних бар'єрів між державами-членами [30]. Саме вона стала інституційною основою для ухвалення Єдиного європейського акту 1986 р. та визначала темпи подальшої інтеграції, кульмінацією якої стало офіційне відкриття внутрішнього ринку 1 січня 1993 р.

Водночас, як зазначається в аналітичному звіті уряду Великої Британії (2013), формальне завершення створення внутрішнього ринку не означало повної інтеграції: її рівень залишався нерівномірним. Інтеграція була глибшою у сферах торгівлі товарами та руху робочої сили, тоді як лібералізація послуг значною мірою спиралася на судову практику Суду ЄС, а окремі обмеження щодо руху капіталу продовжували діяти ще кілька років після 1993 р. [31].

Структуроване узагальнення ключових етапів становлення єдиного ринку Європейського Союзу наведено у табл. 1.4.

Аналіз даних, наведеної у табл. 1.4, свідчить, що становлення єдиного ринку ЄС мало послідовний, багаторівневий і системний характер. Кожний етап — від формування Спільного ринку та завершення Митного союзу до запровадження євро, масштабних процесів розширення та переходу до цифрової інтеграції — сприяв поглибленню економічної взаємодії між державами-членами та уніфікації правил функціонування ринку. Представлена хронологія демонструє, що сучасний внутрішній ринок ЄС є результатом тривалої еволюції, у межах якої були сформовані спільні стандарти, інституційні механізми нагляду та високий рівень конкурентної взаємодії, що вирізняє ЄС серед інших інтеграційних об'єднань.

Саме події 1985–1993 рр. сформували інституційні передумови для функціонування ключових принципів єдиного ринку, які визначають його сучасну модель. Згідно зі ст. 26 Договору про функціонування ЄС (TFEU), внутрішній ринок визначається як «простір без внутрішніх кордонів, у межах якого гарантується вільне переміщення товарів, осіб, послуг і капіталу» [33].

Таблиця 1.4 – Хронологія формування єдиного ринку ЄС

Рік	Ключова подія	Сутність події та її значення для становлення єдиного ринку ЄС
1957	Римський договір	Засновано ЄЕС і створено Спільний ринок. Закладено чотири свободи руху — товарів, послуг, капіталу та робочої сили — як стратегічну мету інтеграції
1968	Завершення формування Митного союзу	Повністю скасовано внутрішні мита між державами-членами та запроваджено єдиний зовнішній тариф. Сформовано основу для спільної торговельної політики та поглиблення економічної інтеграції
1985	«Біла книга» Європейської Комісії	Визначено понад 280 заходів зі скасування бар'єрів. Задано чіткий план побудови внутрішнього ринку. Стала основою для ухвалення Єдиного європейського акту
1986	Єдиний європейський акт (SEA)	Юридично закріплено мету завершити створення внутрішнього ринку до 1992 року. Посилено механізми технічної гармонізації, стандартизації та спрощення регуляторних процедур між державами-членами
1992	Маастрихтський договір	Утворено Європейський Союз. Розширено економічну інтеграцію, введено громадянство ЄС та закладено основу для монетарного союзу. Посилено політико-економічну цілісність єдиного ринку
1993	Офіційний запуск єдиного ринку	Офіційне функціонування ринку без внутрішніх кордонів. Реалізовано чотири свободи. Створено найбільший інтегрований ринок у світі
1997/1999	Амстердамський договір	Посилено соціальний компонент внутрішнього ринку, розширено повноваження ЄС у сфері захисту споживачів, транспарентності та координації політик. Підготовлено інституційні зміни для майбутнього розширення ЄС
1999	Запровадження євро (безготівкова фаза)	Створено єдину валюту для 11 країн. Усунуто валютні ризики та транзакційні витрати, що підвищило інтегрованість внутрішнього ринку й забезпечило стабільність монетарної політики
2001/2003	Ніццький договір	Модернізовано інституції ЄС перед великим розширенням. Удосконалено процедури ухвалення рішень щодо внутрішнього ринку та конкурентної політики. Посилено роль ЄК у контролі за державної допомогою
2002	Введення євро в готівковий обіг	Завершено перехід до спільної валюти. Євро стало ключовим елементом економічної інтеграції, сприяло консолідації фінансових ринків і зміцненню економічної взаємодії
2004–2013	Дві хвили розширення ЄС	ЄС зріс із 15 до 28 країн. Внутрішній ринок розширився на Центральну та Східну Європу, підвищилась економічна вага Союзу та інтегрованість торговельних потоків. Нові держави-члени повністю узгодили своє національне законодавство зі стандартами та нормами ЄС, що забезпечило їхню повну інтеграцію у внутрішній ринок
2007	Лісабонський договір	Уточнено компетенції ЄС у сфері внутрішнього ринку. Посилено роль Європейського парламенту. Запроваджено принцип «кращого регулювання»
2010–2020	Стратегія «Європа 2020»	Орієнтація внутрішнього ринку на інновації, цифровізацію, енергоефективність та сталий розвиток. Модернізація регуляторної бази для підтримки конкурентоспроможності
2020–по сьогодні	Цифровий єдиний ринок ЄС; Акт про цифрові послуги (DSA) та Акт про цифрові ринки (DMA)	Формування цифрового єдиного ринку та впровадження нових регуляторних актів — Акту про цифрові послуги (DSA) і Акту про цифрові ринки (DMA). Врегульовано діяльність цифрових платформ, посилено конкуренцію та запобігання домінуванню великих технологічних компаній, забезпечено прозорість і захист споживачів у цифровому середовищі

Джерело: складено автором на основі [32]

Це формулювання відображає прагнення ЄС створити єдиний економічний простір, що поєднує переваги лібералізації торгівлі з ефективним регуляторним наглядом, гармонізацією національних політик та забезпеченням рівних умов для всіх учасників ринку. Як зазначено в офіційному тлумаченні Європейської комісії, єдиний ринок — це «простір, у якому громадяни, товари, послуги та капітал можуть вільно переміщатися так само, як у межах однієї держави», що підкреслює інтегрований характер економічного управління в ЄС [34].

Сутність єдиного ринку ЄС полягає не лише у лібералізації економічних відносин, а й у створенні комплексної системи правових і регуляторних норм, які забезпечують чесну конкуренцію, захист прав споживачів, стабільність фінансових ринків і дотримання високих соціальних та екологічних стандартів. Внутрішній ринок функціонує як інтегрований економічний простір, у межах якого національні економіки держав-членів взаємодіють на основі узгоджених принципів рівності, прозорості та взаємної відповідальності. Такий підхід забезпечує єдність «правил гри» для підприємств, інвесторів і споживачів, формуючи умови для сталого розвитку всього Європейського Союзу [34].

Функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу забезпечується системою фундаментальних принципів, що визначають правила доступу до ринку, межі національного регулювання та умови економічної взаємодії між державами-членами. Ці принципи формують нормативне середовище, у межах якого реалізуються чотири основні свободи, забезпечується прозорість економічних процесів і підтримується належний рівень конкуренції [32].

Для наочності та систематизації основні принципи функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу узагальнено у табл. 1.5, які демонструють, що єдиний ринок ЄС функціонує як цілісна система, у межах якої економічні свободи поєднуються з чіткими вимогами до національного регулювання.

Таблиця 1.5 – Основні принципи функціонування єдиного ринку ЄС

№	Принцип	Зміст
1	Вільний рух товарів (Free movement of goods)	Забезпечує вільний доступ товарів до ринків держав-членів без митних, кількісних та технічних бар'єрів
2	Вільний рух послуг (Free movement of services)	Гарантує можливість надання та отримання послуг у межах ЄС без необґрунтованих національних обмежень
3	Вільний рух капіталу (Free movement of capital)	Забезпечує вільний рух інвестицій, платежів і фінансових операцій між державами-членами
4	Вільний рух осіб (Free movement of persons)	Передбачає мобільність громадян, працездатного населення та підприємців у межах ЄС
5	Недискримінація (Non-discrimination principle)	Забороняє менш сприятливе ставлення до громадян або товарів інших країн ЄС
6	Взаємне визнання (Mutual recognition principle)	Продукти чи послуги, законно виготовлені/надані в одній країні ЄС, мають бути допущені на ринки інших
7	Пропорційність (Proportionality principle)	Національні регуляторні заходи не можуть бути ширшими, ніж це необхідно для досягнення легітимної мети
8	Субсидіарність (Subsidiarity principle)	ЄС діє лише тоді, коли мети не може бути досягнуто ефективно на національному рівні
9	Гармонізація законодавства (Harmonisation of legislation)	Уніфікація норм для усунення регуляторних розбіжностей і забезпечення спільних правил
10	Ринковий доступ (Market access principle)	Забороняє будь-які заходи, що ускладнюють або обмежують доступ товарів чи послуг до ринку держави-члена
11	Свобода конкуренції (Free competition)	Забезпечує умови чесної конкуренції, забороняє зловживання домінуванням та антиконкурентні практики
12	Прозорість регулювання (Regulatory transparency)	Вимагає відкритості процедур, повідомлення про нові технічні регламенти та передбачуваності правил
13	Ефективне правозастосування та нагляд (Effective enforcement and supervision)	Гарантує контроль за дотриманням правил внутрішнього ринку через механізми моніторингу та вирішення спорів

Джерело: складено автором на основі [32]

Вони забезпечують баланс між лібералізацією та контролем, обмежують можливість протекціонізму, гарантують рівні умови конкуренції і визначають межі втручання держав-членів у рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Сукупно ці принципи створюють передумови для ефективного, конкурентоспроможного та інтегрованого внутрішнього ринку, що є ключовим елементом економічної моделі Європейського Союзу.

Реалізація наведених принципів забезпечує досягнення стратегічних завдань функціонування внутрішнього ринку ЄС (рис. 1.5). Ці завдання відображають практичні результати дії «чотирьох свобод» та регуляторної політики Союзу, спрямованої на формування конкурентоспроможного, інтегрованого та збалансованого економічного простору. Вони охоплюють економічні, соціальні та інституційні пріоритети розвитку внутрішнього ринку та визначають його вплив на добробут споживачів, бізнес-середовище і позиції ЄС у глобальній торгівлі.

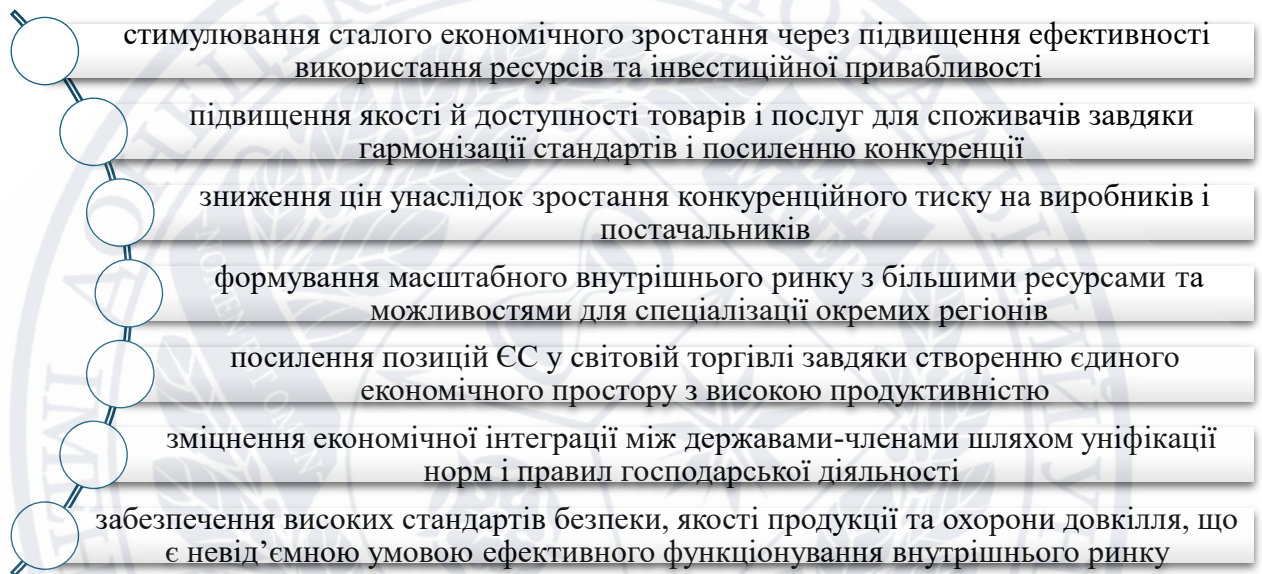

Рисунок 1.5 – Основні завдання функціонування єдиного ринку ЄС

Джерело: складено на основі автора [35]

Узагальнюючи викладене з рис. 1.5, слід зазначити, що єдиний ринок ЄС є багаторівневою та комплексною системою, розвиток якої ґрунтується на історично сформованих інституційних передумовах, чітко визначених принципах функціонування та стратегічних завданнях економічного й соціального характеру. Реалізація «чотирьох свобод», забезпечена механізмами гармонізації, взаємного визнання та ефективного регуляторного нагляду, створює умови для формування конкурентоспроможного, інтегрованого та стабільного внутрішнього ринкового середовища. Єдиний ринок виступає основою економічної моделі ЄС, визначає напрям подальшої

інтеграції, формують структурні переваги ЄС у глобальному економічному просторі.

Висновки до розділу 1

У першому розділі розкрито сутність зовнішньої торгівлі як комплексної системи економічних відносин, що охоплює товарні, фінансові, інформаційні та технологічні потоки. Встановлено, що її функціонування ґрунтується на взаємодії економічних, правових, інституційних, політичних та інноваційних компонентів, які забезпечують включення національних економік у глобальний простір та формування їхньої конкурентоспроможності.

Проаналізовано економічну природу конкуренції та визначено її ключові атрибути, види, функції. Конкуренція показана як багатовимірний механізм ринкового саморегулювання, що стимулює ефективність виробництва, інноваційну активність і раціональний розподіл ресурсів. Еволюція підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції продемонструвала послідовний перехід від протекціоністських моделей меркантилізму до ліберальних концепцій класичної школи, а згодом — до змішаних підходів, які поєднують ринкові механізми з активною роллю держави. Сучасні інтеграційні системи, зокрема ЄС, реалізують модель «регульованого лібералізму», де свобода торгівлі поєднується з ефективним антимонопольним контролем і наднаціональним наглядом.

Розкрито сутність і принципи функціонування єдиного ринку ЄС як інтегрованого економічного простору, в основі якого — чотири свободи руху та система регуляторних принципів (недискримінація, взаємне визнання, пропорційність, субсидіарність тощо). Підкреслено, що саме комплексність цих механізмів забезпечує належний рівень конкуренції, уніфікацію правил гри та стабільність внутрішнього ринку ЄС.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА КОНКУРЕНЦІЇ В ЄС

2.1 Інституційно-правові засади регулювання зовнішньої торгівлі ЄС

Інституційно-правова система регулювання зовнішньої торгівлі Європейського Союзу є однією з найскладніших і водночас найефективніших моделей економічного управління у світі. Вона відображає багаторічну еволюцію інтеграційного процесу — від координації національних торговельних політик до формування спільної зовнішньоторговельної стратегії, що реалізується на наднаціональному рівні. У межах цієї системи ЄС виступає єдиним економічним суб'єктом у відносинах із третіми країнами, формуючи політику, засновану на принципах відкритості, взаємності та справедливої конкуренції [36].

Правові основи функціонування спільної торговельної політики (СТП) закріплені у статтях 206–207 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), де визначено мету Союзу — сприяти гармонійному розвитку світової торгівлі, усувати бар'єри та формувати єдині правила взаємодії з третіми країнами [37; 38]. Ці положення створюють підґрунтя для функціонування спільної зовнішньоторговельної компетенції, що належить до сфер виключної юрисдикції ЄС. Передача державами-членами частини суверенних повноважень на наднаціональний рівень забезпечує єдність зовнішньополітичних дій, зміцнює позиції ЄС у світовій торговельній системі.

Реалізація виключної компетенції забезпечує дію принципу «єдиного голосу» (single voice principle), згідно з яким ЄС виступає єдиним представником у міжнародних торговельних переговорах, включно з участю у СОТ. Такий підхід підвищує переговорну спроможність ЄС і забезпечує формування узгодженої позиції у зовнішніх відносинах [39].

Попри фундаментальний характер статей 206–207 ДФЄС, правова архітектура спільної торговельної політики значно ширша та охоплює комплекс норм первинного й вторинного законодавства. Важливе значення мають і інші положення установчих договорів, зокрема стаття 3(1)(e) ДФЄС, яка визначає торговельну політику сферою виключної компетенції ЄС, а також стаття 21 Договору про Європейський Союз, що встановлює загальні принципи зовнішньої діяльності Союзу [40; 41]. Функціонування СТП тісно пов'язане з інституційними засадами митного союзу, відображеними у статтях 28–32 ДФЄС, які забезпечують уніфікованість тарифного режиму та митних процедур [42]. Крім того, зміст торговельної політики ЄС значною мірою формують акти вторинного права — регламенти, директиви та рішення, що регулюють застосування антидемпінгових, антисубсидійних, компенсаційних та інших заходів торговельного захисту, а також механізми здійснення торговельних переговорів і укладення міжнародних угод.

Суттєву роль відіграє й судова практика Суду ЄС, зокрема рішення у справі щодо Сінгапурської угоди, яке уточнює межі виключної компетенції Союзу та розмежовує повноваження між ЄС і державами-членами у сфері зовнішньоторговельних відносин. Таким чином, правові засади СТП виходять за межі окремих положень ДФЄС та становлять багаторівневу нормативну систему, що забезпечує узгоджене функціонування механізмів зовнішньої торгівлі та визначає інституційну логіку формування спільної політики [43].

Функціонування СТП відбувається у тісному взаємозв'язку з багатосторонньою торговельною системою СОТ. ЄС є одним із ключових учасників організації та активно підтримує реформування її інституційної структури, зокрема врегулювання кризи Апеляційного органу. Регулювання антидемпінгових заходів, субсидій та технічних бар'єрів до торгівлі здійснюється у відповідності до положень угод СОТ, що забезпечує сумісність європейських норм із глобальними стандартами.

Особливістю інституційно-правового механізму ЄС є його багаторівнева структура, у межах якої поєднуються наднаціональні, міжурядові та

демократичні елементи управління. Відповідно до принципу інституційного балансу, у розробленні та реалізації торговельної політики беруть участь кілька ключових органів — Європейська комісія, Рада ЄС, Європейський парламент і Суд Європейського Союзу, кожен із яких виконує власні функції в межах єдиного механізму ухвалення рішень [44]. Європейська комісія є ініціатором торговельних переговорів і контролює застосування інструментів торговельної політики; Рада ЄС визначає стратегічні пріоритети та схвалює угоди із третіми країнами; Європейський парламент здійснює демократичний контроль і ратифікує міжнародні домовленості, а Суд ЄС гарантує дотримання європейського права у цій сфері. Така система дозволяє поєднати оперативність виконавчої влади з політичним контролем і правовою легітимністю, що є визначальною рисою європейської моделі регулювання.

Характерною рисою європейської моделі є високий рівень прозорості: перед ухваленням торговельних рішень проводяться відкриті консультації, оцінка впливу (impact assessment) та публікація проєктів документів для широкого обговорення [45].

З огляду на наведені інституційні та правові засади СТП постає потреба систематизувати ключові нормативні акти та інструменти, що формують її сучасну архітектуру. Це дозволяє чітко окреслити правові механізми, на яких ґрунтуються заходи торговельного захисту, регулювання доступу на ринок та забезпечення рівних умов конкуренції для європейських виробників. Узагальнену характеристику наведено у табл. 2.1.

За даними СОТ, кількість чинних торговельних бар'єрів у 2023 р. була більш ніж утричі вищою, ніж у 2010 р., що свідчить про поступове відхилення глобальної економіки від принципів вільної торгівлі. Для ЄС це означає посилення зовнішнього тиску на його експортно орієнтовану економіку, частка якої у світовій торгівлі товарами перевищує 15 %. Зростання протекціоністських заходів у ключових торговельних партнерах — зокрема у США, Китаї та Індії — створює ризики втрати частини зовнішніх ринків, скорочення експорту високотехнологічної продукції та посилення конкуренції

на внутрішньому ринку ЄС. Сукупність цих факторів свідчить про перехід глобальної торговельної системи до моделі селективної відкритості, за умов якої ЄС змушений поєднувати подальшу лібералізацію з інструментами стратегічного захисту [46].

Таблиця 2.1 – Основні положення Договорів ЄС, що формують правову основу спільної торговельної політики

Стаття	Договір	Зміст та значення для СТП
Стаття 206	ДФЄС	Визначає мету ЄС у сфері зовнішньої торгівлі: сприяння гармонійному розвитку світової торгівлі, усунення бар'єрів, запровадження однакових правил у взаємодії з третіми країнами
Стаття 207	ДФЄС	Кодифікує спільну торговельну політику, встановлює її інструменти (тарифи, угоди, заходи торговельного захисту), процедури ухвалення рішень та виключну компетенцію ЄС у цій сфері
Стаття 3(1)(е)	ДФЄС	Визначає торговельну політику сферою виключної компетенції Європейського Союзу, що означає повне передання повноважень від держав-членів на наднаціональний рівень
Статті 28–32	ДФЄС	Регламентують функціонування митного союзу, який є основою СТП; забезпечують єдині тарифи, заборону внутрішніх митних зборів та узгоджені правила імпорту
Стаття 21	ДЄС	Встановлює загальні принципи зовнішньої діяльності ЄС: відкритість, багатосторонність, підтримка міжнародного порядку; визначає ціннісні рамки реалізації СТП
Стаття 218	ДФЄС	Регламентує процедуру укладення міжнародних угод ЄС (переговори, підписання, ратифікація), зокрема торговельних; визначає ролі Комісії, Ради та Парламенту
Стаття 354	ДФЄС	Визначає процедури у разі порушення державами-членами правил, включно з тими, що стосуються зовнішньої торгівлі (забезпечення правової єдності виконання СТП)

Джерело: складено автором на основі [37; 38; 39; 40; 41]

У відповідь на це ЄС адаптує свою торговельну політику до вимог стратегічної автономії, інтегруючи торговельний вимір із промисловою, кліматичною та цифровою політиками — зокрема в межах Європейського зеленого курсу, Net-Zero Industry Act та Critical Raw Materials Act. Це забезпечує захист критичних ланцюгів постачання, промислової бази та технологічного суверенітету Союзу [47].

За таких умов важливого значення набувають інструменти торговельного захисту, які стають ключовим практичним механізмом реалізації оновленої моделі СТП.

Відповідно, у цьому контексті одним із ключових напрямів еволюції спільної торговельної політики ЄС є формування комплексної системи заходів торговельного захисту, спрямованих на запобігання недобросовісній конкуренції, забезпечення рівних умов торгівлі та підвищення економічної безпеки Союзу (рис. 2.1).

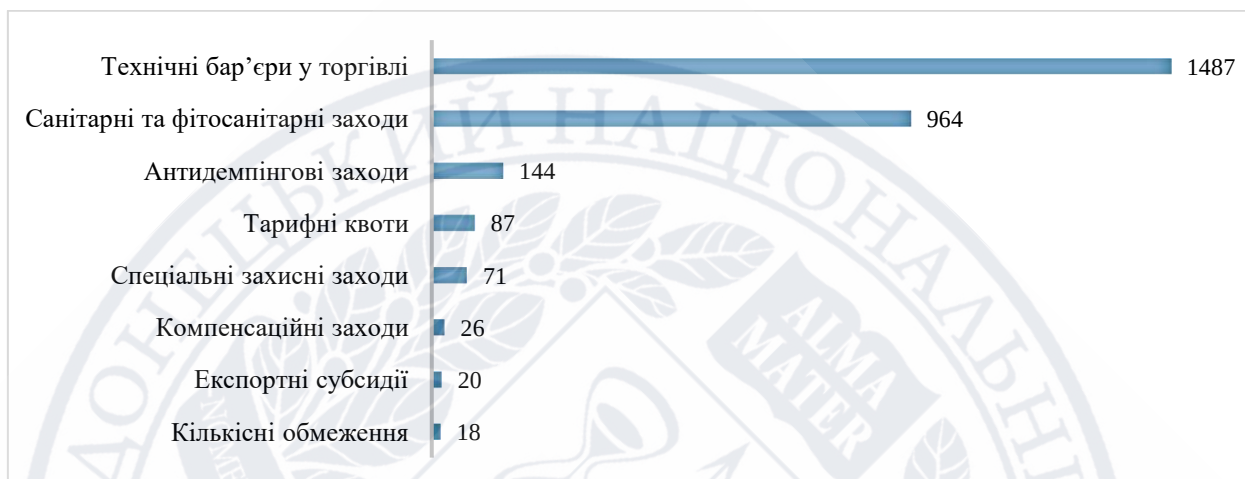

Рисунок 2.1 – Заходи торговельного захисту ЄС, загальна кількість

Джерело: складено автором на основі [48; 49]

Як продемонстровано на рис. 2.1, система заходів торговельного захисту ЄС є багатокомпонентною та відображає комплексний підхід до досягнення рівноваги між лібералізацією торгівлі та захистом внутрішнього ринку. Переважання технічних бар'єрів і санітарно-фітосанітарних заходів свідчить про посилення регуляторного контролю за якістю продукції та безпечністю імпорту, тоді як значна частка антидемпінгових і спеціальних заходів підкреслює зростання уваги до забезпечення добросовісної конкуренції. Така структура демонструє прагнення ЄС збалансувати відкритість зовнішньої торгівлі з потребами стратегічного протекціонізму та економічної безпеки.

Сформована архітектура інструментів торговельного захисту визначає подальший розвиток спільної торговельної політики ЄС, зокрема її адаптацію до нових глобальних викликів та посилення регуляторної спроможності інституцій ЄС.

У відповідь на зазначені тенденції ЄС суттєво активізував застосування інструментів торговельного захисту, насамперед антидемпінгових та антисубсидійних розслідувань, кількість яких за останні роки помітно зростає. Лише у 2024 р. Європейська комісія відкрила 33 нові провадження — найбільше за останні півтора десятиліття, причому понад третина стосувалася хімічної продукції [50]. Поряд із традиційними заходами, ЄС запровадив нові регуляторні інструменти, зокрема Механізм протидії економічному примусу (Anti-Coercion Instrument), Регламент про іноземні субсидії (Foreign Subsidies Regulation) та вуглецевий коригувальний механізм (CBAM). Їх застосування спрямоване на захист європейських виробників, забезпечення рівних умов доступу на ринок та посилення економічної стійкості Союзу. Сукупність цих інструментів формує багаторівневу модель регулювання зовнішньої торгівлі ЄС, що поєднує економічні, екологічні та безпекові пріоритети [51].

Дані табл. 2.2 свідчать, що сучасна система інструментів регулювання зовнішньої торгівлі ЄС є висококомплексною та поєднує економічні, екологічні й безпекові пріоритети. Її розвиток відображає поступовий перехід від суто ліберальної моделі до концепції «відкритої стратегічної автономії», за якої ринкова відкритість доповнюється цілеспрямованим захистом промислових і технологічних інтересів Союзу. Комбінація традиційних антидемпінгових заходів із новітніми інструментами контролю за іноземними субсидіями та вуглецевими викидами створює підґрунтя для зміцнення економічної безпеки, диверсифікації зовнішньоторговельних ризиків і підвищення довгострокової конкурентоспроможності ЄС.

Як свідчать офіційні дані Європейської комісії, після оновлення регуляторної бази у 2018–2023 рр. спостерігається стаке зростання інтенсивності застосування інструментів торговельного захисту. Збільшення кількості антидемпінгових і антисубсидійних розслідувань демонструє перехід до більш проактивної моделі торговельної політики, зорієнтованої на підтримку стратегічних галузей і протидію недобросовісній конкуренції з боку третіх країн.

Таблиця 2.2 – Ключові інструменти торговельної політики ЄС

Інструмент / Регламент	Рік ухвалення / оновлення	Основний зміст і цілі
Механізми торговельного захисту (Trade Defence Instruments, TDI) — Регламент (ЄС) № 2018/825, Регламент (ЄС) № 2023/1070	2018 р. (реформа антидемпінгових процедур), 2023 р. (оновлення процедур прозорості та цифровізації)	Удосконалено механізми антидемпінгових і антисубсидійних розслідувань: скорочено строки їх проведення, розширено підстави застосування мит, підвищено прозорість та захист прав виробників. Реформа інструментів торговельного захисту 2018 р. заклала основу сучасного підходу ЄС, а оновлення 2023 р. було спрямоване на цифровізацію процедур, підвищення відкритості та ефективності їх практичної реалізації
Механізм протидії економічному примусу (Anti-Coercion Instrument, ACI) — Регламент (ЄС) № 2023/2675	2023 р. (набув чинності у 2024 р.)	Передбачає можливість застосування контрзаходів (мита, квоти, обмеження інвестицій, експортні ліцензії) у разі економічного тиску третіх країн на держави-члени ЄС; спрямований на посилення економічного суверенітету та геополітичної стійкості Союзу
Регламент про іноземні субсидії (Foreign Subsidies Regulation, FSR) — Регламент (ЄС) № 2023/1441	2023 р.	Встановлює механізм контролю за субсидіями, які надаються урядами третіх країн компаніям, що діють на ринку ЄС. Передбачає обов'язкове повідомлення про великі злиття та державні закупівлі, спрямоване на забезпечення рівних умов конкуренції
Вуглецевий коригувальний механізм (Carbon Border Adjustment Mechanism, CBAM) — Регламент (ЄС) № 2023/956	2023 р. (перехідний період – 2023–2025 рр., повне впровадження з 2026 р.)	Запроваджує обов'язок імпортерів купувати сертифікати CBAM відповідно до обсягів викидів CO ₂ у виробництві імпортованої продукції (сталі, цемент, добрива, електроенергія тощо); сприяє досягненню кліматичної нейтральності та запобігає «вуглецевому витоку»

Джерело: складено автором на основі [50; 51]

Узагальнену динаміку використання цих інструментів ЄС у 2020–2024 рр. наведено в табл. 2.3.

Наведені тенденції таблиці підтверджують перехід ЄС до моделі «відкритої стратегічної автономії», у межах якої поєднуються принципи вільної торгівлі та цілеспрямованого протекціонізму. Посилення контролю за іноземними субсидіями, запровадження механізму автоматичної реєстрації імпорту та зростання кількості розслідувань у стратегічних секторах — металургійному, хімічному, енергетичному й технологічному — демонструють зміцнення ролі ЄС як проактивного актора глобальної економіки. Сукупність

цих процесів свідчить про трансформацію торговельної політики Союзу від ліберальної до інтеграційно-захисної моделі, спрямованої на посилення економічної безпеки, технологічної автономії та довгострокової конкурентоспроможності.

Таблиця 2.3 – Динаміка антидемпінгових, антисубсидійних та спеціальних розслідувань у ЄС у 2020–2024 рр.

Види розслідувань	2020	2021	2022	2023	2024
Провадження, ініційовані протягом періоду	28	28	41	31	31
Перегляди строку дії заходів, завершені протягом року					
– шляхом підтвердження заходів	7	15	18	23	11
– шляхом призупинення або скасування заходів	0	1	0	1	0
Інші типи завершених переглядів					
– шляхом підтвердження / зміни / повторного застосування / продовження заходів	12	3	13	16	9
– шляхом призупинення або скасування заходів	6	2	8	2	6
Усього переглядів, завершених протягом періоду	25	21	39	42	26

Джерело: складено автором на основі [50]

У середньостроковій перспективі (до 2030 р.) очікується подальше зміцнення інституційного потенціалу ЄС у сфері зовнішньої торгівлі. Ймовірне розширення повноважень Європейської комісії щодо контролю за стратегічними інвестиціями, а також гармонізація кліматичних і промислових стандартів у межах «Зеленого курсу» формуватимуть оновлену архітектуру СТП [47]. За таких умов ЄС дедалі чіткіше постає не лише як торговельний партнер, а й як нормативна держава (regulatory power), що визначає глобальні стандарти економічного розвитку.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що інституційно-правові засади зовнішньоторговельної політики ЄС формують цілісну багаторівневу систему, яка поєднує відкритість ринку з інструментами стратегічного захисту. Взаємодія норм первинного й вторинного права, діяльність інституцій Союзу та механізми торговельного захисту забезпечують узгоджене функціонування

спільної політики та її здатність адаптуватися до зростаючої геоекономічної нестабільності. Саме така архітектура дозволяє ЄС діяти як єдиний економічний актор і підтримувати баланс між лібералізацією, захистом внутрішнього ринку та збереженням конкурентних позицій на глобальній арені.

2.2 Механізми реалізації конкурентної політики в межах єдиного ринку

У системі функціонування єдиного ринку зовнішньоторговельна політика Європейського Союзу становить лише один із взаємопов'язаних компонентів економічного управління. Поряд із нею ключову роль відіграє конкурентна політика, спрямована на забезпечення рівних умов доступу суб'єктів господарювання до внутрішнього ринку, запобігання викривленням ринкового середовища та підтримання належного рівня економічної ефективності. Якщо інструменти зовнішньої торгівлі визначають параметри позиціонування ЄС у глобальній економічній системі та регулюють його взаємодію з третіми країнами, то конкурентна політика формує нормативно-інституційну архітектуру внутрішнього ринку, встановлюючи правила економічної поведінки для учасників господарської діяльності в межах Союзу.

Поглиблення геоекономічної нестабільності, посилення ринкової влади багатонаціональних підприємств, формування висококонцентрованих цифрових платформ і зростання ролі стратегічних галузей зумовлюють необхідність подальшого зміцнення конкурентного регулювання на рівні ЄС. За цих умов конкурентна політика виступає не лише інструментом підтримання добросовісної конкуренції, а й засобом забезпечення структурної стійкості єдиного ринку, його адаптивності до викликів глобальної економіки та запобігання внутрішнім диспропорціям. Відтак аналіз механізмів реалізації конкурентної політики ЄС є логічним і методологічно обґрунтованим продовженням розгляду зовнішньоторговельних інструментів, оскільки

дозволяє комплексно оцінити спроможність Союзу підтримувати цілісність, стабільність та функціональну ефективність внутрішнього ринкового простору в умовах швидкоплинних внутрішніх і зовнішніх трансформацій.

Конкурентна політика ЄС формується як цілісна система норм і механізмів, покликана запобігати обмеженню, спотворенню або усуненню конкуренції на внутрішньому ринку та забезпечувати функціонування єдиного економічного простору на засадах «рівних правил гри» для всіх учасників. Її концептуальним підґрунтям є уявлення про конкуренцію не лише як про механізм ціноутворення, а як про ключовий інститут ринкової економіки, що стимулює інноваційну активність, підвищення продуктивності та захист інтересів споживачів.

На нормативному рівні конкурентна політика ЄС закріплена в положеннях Договору про функціонування Європейського Союзу, зокрема у статтях 101–102 ДФЄС, що визначають заборону антиконкурентних угод і зловживання домінуючим становищем, а також у статтях 107–109 ДФЄС, які регламентують порядок контролю за державною допомогою; режим контролю за концентраціями реалізується на підставі Регламенту (ЄС) № 139/2004 [52]. У сукупності це формує правову рамку, в межах якої здійснюється наднаціональний нагляд за поведінкою суб'єктів господарювання та визначаються критерії допустимого втручання держави у ринкові процеси.

Ключовим механізмом конкурентної політики ЄС є антимонопольне регулювання, що охоплює виявлення та припинення картельних змов, узгоджених практик і зловживань домінуванням. Повноваження із забезпечення дотримання цих норм зосереджені в Європейській комісії, яка проводить розслідування, має право накладати штрафи до 10 % глобального обороту компанії та видавати обов'язкові приписи щодо зміни ринкової поведінки. В останні роки особлива увага приділяється цифровим ринкам і платформам, де концентрація даних, мережеві ефекти та контроль над екосистемами створюють ризики суттєвого обмеження конкуренції. У цьому контексті стратегічним нормативним актом став Регламент про цифрові ринки

(Digital Markets Act, DMA), який визначає перелік «воротарів» та встановлює для них специфічні правила поведінки, спрямовані на запобігання недобросовісним практикам, таким як самопріоритизація, обмеження доступу третіх сторін або використання даних залежних бізнес-користувачів. Узагальнені статистичні дані про застосування антимонопольних інструментів ЄК наведено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4 – Динаміка антимонопольних рішень ЄК у 2020–2024 рр.

Види рішень	2020	2021	2022	2023	2024
Провадження у справах ст. 101 ДФЄС (картелі)	3	10	2	4	1
– рішення про накладення штрафів	3	6	1	3	1
– рішення без штрафів / процедурні рішення	0	4	1	1	0
Провадження у справах ст. 102 ДФЄС (зловживання домінуванням)	1	2	3	2	1
– рішення про припинення порушення / зобов'язання (commitments)	1	1	2	1	1
– рішення про санкції / штрафи	0	1	1	1	0
Інші антимонопольні рішення	0	0	0	0	0
Усього антимонопольних рішень, завершених протягом періоду	4	12	5	6	2

Джерело: складено автором на основі [53]

Аналіз наведених даних у табл. 2.4 засвідчує, що антимонопольне правозастосування ЄК у 2020–2024 рр. характеризується як структурною мінливістю, так і послідовною орієнтацією на підтримання конкурентної рівноваги в умовах трансформації ринкової архітектури Союзу. Значне зростання кількості рішень у 2021 р. відображає завершення низки масштабних картельних проваджень, а також активізацію розслідувань, пов'язаних із посиленням ролі цифрових платформ, що обумовило необхідність більш жорсткого регуляторного втручання. Натомість поступове зниження загальної кількості рішень у 2022–2024 рр. не свідчить про послаблення інституційної активності, а радше відображає перехід Комісії до проваджень, що мають вищий ступінь складності, включаючи справи у сферах високих технологій, електронної комерції та багатосторонніх цифрових

платформ, де аналіз ринкової поведінки потребує суттєво ширшого доказового масиву та глибших економічних оцінок.

У той же час стабільна присутність рішень за статтею 102 ДФЄС, попри загальне зниження кількості завершених проваджень, підтверджує пріоритетність контролю за зловживанням домінуючим становищем у стратегічних секторах. Це цілком узгоджується з переходом Союзу до нової парадигми регулювання цифрових ринків, інституційно закріпленої у Регламенті про цифрові ринки, який істотно трансформує підхід до виявлення та запобігання недобросовісним практикам так званих «воротарів». Таким чином, динаміка антимонопольних рішень у 2020–2024 рр. свідчить про еволюцію моделі правозастосування, зорієнтованої на посилення регуляторної спроможності ЄС у сферах, що мають ключове значення для стійкого функціонування єдиного ринку.

Поряд з антимонопольним правозастосуванням важливою складовою конкурентної політики ЄС є контроль за концентраціями, спрямований на запобігання формуванню надмірної ринкової влади внаслідок злиттів і поглинань. На відміну від механізмів, що регулюють поведінкові порушення, контроль за концентраціями має превентивний характер і дозволяє оцінити потенційний вплив угоди на структуру ринку ще до її реалізації. У межах цього механізму ЄК аналізує можливість виникнення значного обмеження конкуренції, зокрема шляхом посилення домінування, зменшення кількості ефективних конкурентів або погіршення умов доступу на ринок для нових учасників. Особливого значення цей інструмент набуває у секторах із високою концентрацією капіталу, інтенсивними інноваційними процесами та значною залежністю від інтелектуальної власності, де ризики викривлення ринкової динаміки є найбільш відчутними.

У практиці ЄК контроль за концентраціями реалізується через дворівневу систему розгляду: первинну фазу (Phase I), у межах якої ухвалюється більшість рішень, та поглиблену фазу (Phase II), що застосовується до найскладніших та потенційно проблемних угод. За

результатами аналізу Комісія може схвалити концентрацію без умов, дозволити її за умови виконання структурних або поведінкових зобов'язань чи, у виняткових випадках, заборонити угоду.

Динаміка застосування цього механізму наведена в табл. 2.5.

Таблиця 2.5 – Динаміка контролю за концентраціями ЄК у 2020–2024 рр.

Показники контролю за концентраціями	2020	2021	2022	2023	2024
Усього повідомлених концентрацій	361	405	372	360	348
Phase I – рішення без умов	325	356	335	311	302
Phase I – рішення зі зобов'язаннями (remedies)	24	29	22	27	24
Phase II – відкриті поглиблені розслідування	10	18	13	17	17
Заборонені концентрації	0	1	0	0	0

Джерело: складено автором на основі [54]

Аналіз наведених у табл. 2.5 даних демонструє стабільно високий рівень активності ЄК у сфері контролю за концентраціями протягом 2020–2024 рр., попри помітні циклічні коливання загальної кількості повідомлених угод. Після пікового значення у 2021 р. спостерігається поступове зниження ділової активності, однак структура рішень свідчить про незмінно превентивний характер регулювання. Переважна частина концентрацій — понад 85 % щороку — схвалюється вже у Phase I без додаткових умов, що підтверджує відсутність значних ризиків для конкурентного середовища у більшості секторів економіки ЄС. Водночас частка угод, які потребують виконання зобов'язань, залишається відносно стабільною, що відображає посилення уваги ЄК до потенційних структурних змін на ринку.

Зростання кількості поглиблених розслідувань у Phase II з 10 випадків у 2020 р. до 17 у 2023–2024 рр. свідчить про ускладнення ринкової архітектури та підвищення регуляторних вимог у секторах з високою технологічною інтенсивністю, цифровою залежністю та значною концентрацією ринкової влади. Особливої уваги набувають операції у сферах цифрових платформ,

фармацевтики, напівпровідникової промисловості та інноваційних ринків, де ризики «killers acquisitions» є найбільш вираженими. Вкрай низька кількість заборонених угод підтверджує, що ЄК застосовує інструмент блокування концентрацій лише у виняткових випадках, натомість надаючи перевагу коригувальним зобов'язанням, здатним забезпечити баланс між ефективністю ринку та збереженням конкуренції. Загалом динаміка рішень у 2020–2024 рр. засвідчує еволюцію контролю за концентраціями у напрямі більш комплексного, стратегічного та технологічно орієнтованого регулювання, що відповідає новим викликам функціонування єдиного ринку.

Третім ключовим механізмом конкурентної політики ЄС є контроль за державною допомогою, що відіграє визначальну роль у запобіганні викривленню конкуренції внаслідок втручання держави в економічні процеси. На відміну від антимонопольних інструментів, які спрямовані на регулювання поведінки приватних компаній, контроль за державною допомогою стосується дій держав-членів і покликаний обмежувати надання вибіркового фінансових переваг окремим підприємствам або секторам. Такий підхід гарантує, що державні ресурси не використовуються для створення штучних переваг, які можуть порушити рівні умови конкуренції на внутрішньому ринку.

Правова основа цього механізму закріплена у статтях 107–109 ДФЄС, що визначають критерії допустимості державної підтримки, процедури її нотифікації та порядок прийняття рішень ЄК. Відповідно до статті 107, будь-яка допомога, що надається державою або за рахунок державних ресурсів, яка спотворює або загрожує спотворити конкуренцію, є несумісною з внутрішнім ринком, якщо інше не передбачено договорами. Водночас стаття 107(3) встановлює винятки, що дозволяють надання допомоги в цілях регіонального розвитку, інновацій, екологічних проєктів, цифровізації, а також у випадках значних економічних потрясінь [55].

Ураховуючи викладені нормативні засади та стратегічну роль контролю за державною допомогою, важливим є аналіз фактичних масштабів і динаміки застосування цього інструменту в державах-членах ЄС. Статистичні дані за

останні роки дозволяють оцінити, як змінювалися обсяги державної підтримки в умовах пандемічної, енергетичної та економічної турбулентності, а також яким чином держави-члени адаптували свою політику до вимог європейського законодавства. Узагальнену динаміку державної допомоги у 2020–2023 рр. наведено в табл. 2.6, оскільки на момент підготовки дослідження офіційна статистика за 2024 р. ще не була оприлюднена.

Таблиця 2.6 – Основні параметри державної допомоги ЄС у 2020–2023 рр.

Показник / Рік	2020	2021	2022	2023
Загальна державна допомога, млрд євро	356,0	334,5	227,98	186,78
Частка у ВВП ЄС, %	2,4	2,3	1,4	1,09
Кризова допомога, млрд євро	~250,0	~170,0	~103,0	~95,0
Екологічна та енергетична допомога, млрд євро	~75,0	~81,0	~96,0	~92,0
Частка «зеленої» допомоги, %	21	24	42	49

Джерело: складено автором на основі [56]

Аналіз даних табл. 2.6 демонструє, що у 2020–2023 рр. обсяги державної допомоги в ЄС зазнали суттєвих коливань під впливом кризових шоків та структурних трансформацій внутрішнього ринку. Пік державної підтримки припав на 2020 р., коли у відповідь на пандемічну кризу держави-члени мобілізували понад 356 млрд євро, що становило 2,4 % ВВП ЄС. Уже у 2021–2023 рр. спостерігалось поступове скорочення загальних обсягів допомоги, проте частка «зеленої» та енергетичної підтримки послідовно зростала — з 21 % у 2020 р. до 49 % у 2023 р., що відображає стратегічний пріоритет ЄС щодо екологічної трансформації та зниження енергетичної залежності.

Кризові інструменти, які у 2020 р. становили майже 250 млрд євро, залишалися значними й надалі, хоча їх частка поступово зменшувалася в міру стабілізації економічної ситуації та переходу до довгострокових програм підтримки конкурентоспроможності та інновацій. Зокрема, у 2023 р. кризова

допомога складала вже близько 95 млрд євро, що свідчить про повернення до більш збалансованої моделі державного втручання.

Загалом динаміка державної допомоги у 2020–2023 рр. підтверджує адаптивність регуляторної системи ЄС, здатної оперативно реагувати на екстремальні економічні обставини та водночас підтримувати структурні цілі — технологічну модернізацію, декарбонізацію та розвиток енергетичної автономії. Такий підхід забезпечує поєднання гнучкості короткострокових кризових заходів із довгостроковою логікою формування конкурентоспроможного та стійкого внутрішнього ринку.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що антимонопольне регулювання, контроль за концентраціями та контроль за державною допомогою формують цілісну, багаторівневу систему конкурентної політики ЄС. Кожен із цих механізмів виконує власну функціональну роль: від реагування на недобросовісну ринкову поведінку та попередження надмірної концентрації ринкової влади до забезпечення прозорості й обґрунтованості державного втручання в економіку. Їх комплексне застосування створює інституційні передумови для стійкого та збалансованого розвитку Єдиного ринку, підтримання рівних умов конкуренції та підвищення економічної ефективності. У результаті конкурентна політика ЄС постає не лише засобом регулювання ринкових процесів, а й ключовим елементом економічного суверенітету та стратегічної автономії Союзу в умовах глобальних трансформацій.

2.3 Аналіз динаміки та структури міжнародних економічних потоків Європейського Союзу

Міжнародні економічні потоки є одним із ключових індикаторів зовнішньоекономічного розвитку Європейського Союзу, оскільки відображають ступінь його інтегрованості у світове господарство та фактичні масштаби взаємодії із зовнішніми ринками. Обсяги й структура руху товарів,

послуг та інвестиційних потоків характеризують економічну активність Союзу за межами внутрішнього ринку та дають змогу оцінити результати функціонування єдиного ринку в умовах зростаючої глобальної конкуренції. Сукупність цих показників формує узагальнене уявлення про позиції ЄС у міжнародному економічному середовищі й дозволяє виявити структурні зміни, що зумовлюються дією внутрішніх і зовнішніх чинників.

Поточні тенденції міжнародних потоків формуються під впливом взаємодії регуляторних механізмів єдиного ринку та динаміки глобальних економічних процесів. Трансформації у світових ланцюгах створення вартості, посилення конкуренції між провідними економічними центрами, коливання зовнішньої кон'юнктури та поява нових регіональних партнерств зумовлюють зміни у структурі експорту й імпорту, напрямках інвестиційних потоків і характері зовнішньоекономічної взаємодії ЄС. Урахування цих процесів дає можливість визначити домінуючі тенденції та оцінити стійкість торговельно-економічних зв'язків Союзу в умовах глобальної невизначеності.

Комплексний аналіз динаміки ВВП, товарної та сервісної торгівлі, інвестиційних процесів і географічної структури зовнішньоекономічних зв'язків забезпечує цілісне бачення економічної присутності ЄС у світовому господарстві. Такий підхід дозволяє окреслити ключові особливості сучасного етапу розвитку міжнародних потоків та слугує базою для подальшої оцінки ефективності регуляторної політики ЄС.

З огляду на це подальший аналіз доцільно розпочати з оцінювання базових макроекономічних характеристик, що відображають масштаб та динаміку економічного розвитку ЄС. Показники валового внутрішнього продукту та ВВП на душу населення є першочерговими для розуміння загальних тенденцій економічного зростання, а їхня динаміка (рис. 2.2) дає змогу оцінити реакцію економічної системи ЄС на зовнішні шоки та визначити ключові вектори подальших структурних змін.

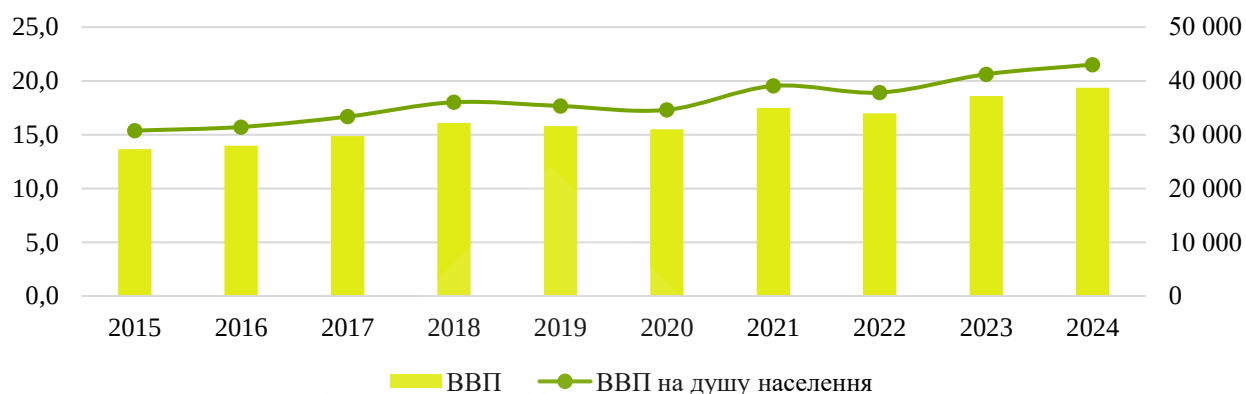

Рисунок 2.2 – Динаміка ВВП (ліва шкала, у трлн дол. США) та ВВП на душу населення (права шкала, дол. США) Європейського Союзу за 2015-2024 рр.

Джерело: складено автором на основі [57]

Згідно з рис. 2.2, упродовж 2015–2024 рр. економіка ЄС демонструвала загальну висхідну динаміку, що проявилось у зростанні як сукупного ВВП, так і ВВП на душу населення. Обсяг ВВП збільшився з 13,654 трлн дол. США у 2015 р. до 19,382 трлн дол. США у 2024 р., відображаючи зміцнення економічної бази та поступове відновлення після кризових коливань. Єдиним істотним відхиленням від цього тренду став 2020 р., коли вплив пандемічного шоку спричинив тимчасове скорочення ВВП до 15,51 трлн дол. США. Уже у 2021 р. ЄС повернувся до траєкторії зростання, а подальші роки засвідчили відновлення виробничої активності та стабілізацію зовнішньоекономічних процесів.

Аналогічну тенденцію демонструє й динаміка ВВП на душу населення. Протягом 2015–2024 рр. показник зріс з 30 760 дол. США до 43 046 дол. США, що свідчить про підвищення середнього рівня добробуту населення. Найпомітніше зниження припало на 2020 р., коли ВВП на душу населення скоротився до 34 628 дол. США під впливом пандемічних обмежень. Уже у 2021 р. значення підвищилося до 39 083 дол. США, що засвідчило швидкість відновлення економічної активності та стійкість внутрішнього ринку. Показники наступних років демонструють збалансовану траєкторію

зростання, характерну для інтегрованих економічних систем із високим рівнем внутрішньої координації.

Подальший аналіз міжнародних економічних потоків ЄС доцільно продовжити через оцінку динаміки зовнішньої торгівлі, яка є ключовим індикатором інтенсивності інтеграції Союзу у світове господарство. Показники експорту, імпорту та торгового сальдо відображають не лише масштаби участі ЄС у глобальних ринках, але й ефективність функціонування внутрішнього ринку в умовах зовнішньої конкуренції. Розгляд цих даних (рис. 2.3) дає змогу окреслити структурні зміни у торговельних потоках та визначити чинники, що формують зовнішньоекономічну рівновагу ЄС.

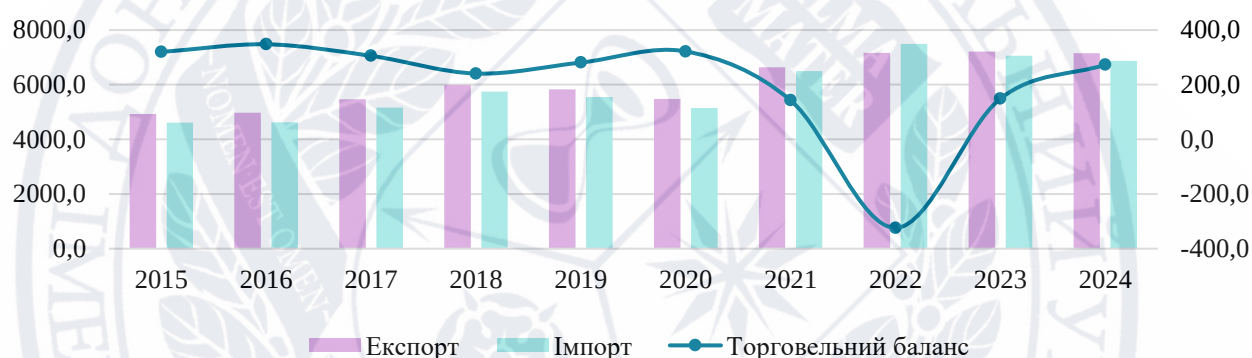

Рисунок 2.3 – Динаміка експорту та імпорту товарів ЄС за 2015-2024 рр. (ліва шкала, у млрд дол. США), його торговельний баланс (права шкала, млрд дол. США)

Джерело: складено автором на основі [57]

Згідно з рис. 2.3, у 2015–2024 рр. зовнішня торгівля ЄС характеризувалася стійким зростанням, незважаючи на окремі кризові періоди. Обсяг експорту збільшився з 4 929,05 млрд дол. США у 2015 р. до 7 150,23 млрд дол. США у 2024 р., що свідчить про посилення позицій ЄС у глобальних виробничо-торговельних ланцюгах. Імпорт за цей час зріс з 4 609,27 млрд дол. США до 6 877,14 млрд дол. США, що відображає розширення внутрішнього попиту та структурну залежність Союзу від імпортованих енергоносіїв та проміжних товарів.

Найістотніші коливання відбулися у 2020–2022 рр. Пандемічний спад у 2020 р. спричинив скорочення торговельних операцій, але вже у 2021 р. відбулося швидке відновлення: експорт зріс до 6 640,51 млрд дол. США, імпорт — до 6 497,80 млрд дол. США. У 2022 р. імпорт зріс значно інтенсивніше за експорт, досягнувши 7 490,22 млрд дол. США. Це призвело до формування негативного торговельного балансу (–323,81 млрд дол. США), головним чинником якого стало різке підвищення вартості енергоносіїв та перебудова зовнішньоторговельних потоків. У 2023–2024 рр. торговельне сальдо знову стало позитивним — 149,16 млрд дол. США та 273,09 млрд дол. США відповідно. Це свідчить про поступове відновлення рівноваги між експортом та імпортом, нормалізацію цінових умов на світових ринках та стабілізацію логістичних ланцюгів.

З огляду на виявлені тенденції обсягів зовнішньоторговельних операцій логічним є перехід до аналізу їх товарної структури (рис. 2.4). Саме її параметри відображають характер диверсифікації торгівлі, технологічний профіль економіки та ступінь залежності ЄС від імпортованих ресурсів. Згідно з даними рисунку товарна структура експорту ЄС характеризується виразною концентрацією на продукції з високою доданою вартістю. Найбільшу частку становлять машини та транспортне обладнання — 2 498,21 млрд дол. США, що підтверджує технологічну спеціалізацію Союзу та його конкурентні переваги у виробництві складних інженерних, автомобільних і електронних систем. Важливою експортною позицією є також хімічна продукція (1 256,94 млрд дол. США), що відображає розвиненість фармацевтичного, хімічного та біотехнологічного секторів ЄС. Значні обсяги експорту промислових товарів (833,27 млрд дол. США) свідчать про масштабність обробної промисловості та її стабільну представленість на зовнішніх ринках.

У структурі імпорту спостерігається аналогічне домінування машин та транспортного обладнання (2 251,28 млрд дол. США), що підкреслює глибоку інтеграцію ЄС у глобальні виробничі ланцюги та залежність від іноземних технологічних компонентів і комплектуючих. Водночас суттєвою залишається

частка мінерального палива (752,84 млрд дол. США), що демонструє збереження ресурсної залежності від зовнішніх постачальників енергоносіїв. Певний дисбаланс спостерігається у сировинному сегменті, де імпорتنі надходження (195,70 млрд дол. США) переважають експортні (174,60 млрд дол. США), що засвідчує орієнтацію внутрішнього виробництва на зовнішні джерела матеріальних ресурсів.

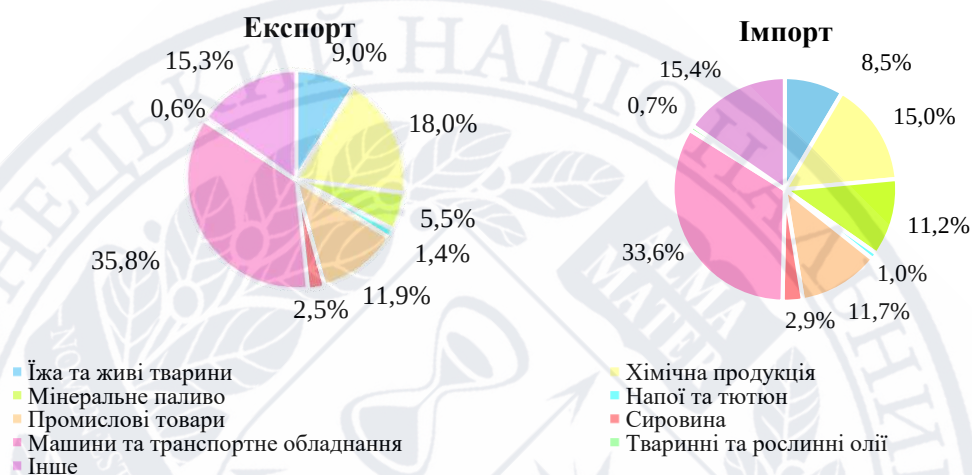

Рисунок 2.4 – Структура експорту та імпорту ЄС за товарними позиціями за 2024 р., %

Джерело: складено автором на основі [57]

Порівняння структур експорту й імпорту засвідчує, що ЄС є нетто-експортером продукції з високою доданою вартістю (насамперед машинобудівної, хімічної та промислової), тоді як імпортна залежність найбільшою мірою формується у сегментах енергоресурсів та сировини. Така структура відображає зрілий технологічний профіль економіки ЄС та її системну прив'язаність до глобальних ринків енергоносіїв і матеріальних ресурсів.

Окрім активних товарних потоків, важливе місце у системі зовнішньоекономічних зв'язків ЄС займає торгівля послугами. Саме цей сегмент формує значну частину позитивного торговельного балансу ЄС та відображає високий рівень глобальної конкурентоспроможності європейських

постачальників. Дослідження структури експорту й імпорту послуг дозволяє глибше розкрити специфіку участі ЄС у міжнародному поділі праці та окреслити пріоритетні напрями подальшого розвитку його зовнішньоторговельної діяльності у сфері послуг (рис. 2.5).

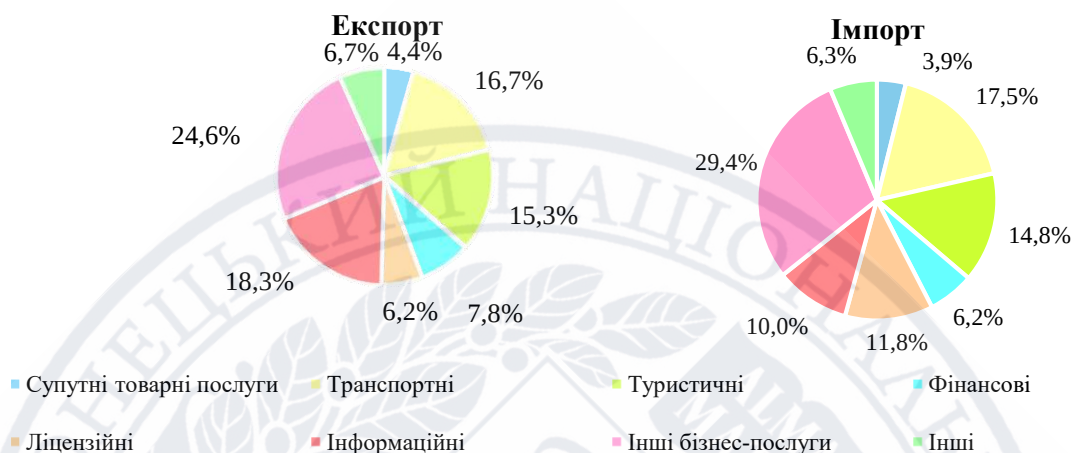

Рисунок 2.5 – Структура експорту та імпорту послуг ЄС у 2024 р., %

Джерело: складено автором на основі [57]

Згідно з даними рис. 2.5, структура торгівлі послугами ЄС засвідчує стійку перевагу експорту над імпортом у більшості категорій, що підтверджує високий рівень конкурентоспроможності європейського ринку послуг. Найпотужніший експортний потенціал зосереджений у сфері бізнес-послуг — 815,00 млрд дол. США, до яких належать інжиніринг, консалтинг, аудиторська діяльність та інші професійні послуги. Значними залишаються обсяги експорту інформаційних послуг (604,15 млрд дол. США) та транспортних послуг (553,81 млрд дол. США), що відображає цифрову інтегрованість економіки ЄС і розвиненість її логістичної інфраструктури. Високими є також надходження від туристичних (507,72 млрд дол. США) та фінансових послуг (258,54 млрд дол. США), які підтверджують роль Союзу як важливого туристичного та фінансового центру.

У структурі імпорту провідне місце посідають бізнес-послуги (860,27 млрд дол. США), обсяги яких перевищують експортні показники, що вказує на значний попит внутрішнього ринку на зовнішні професійні та

технічні сервіси. Значну частку займають також транспортні (513,42 млрд дол. США) та туристичні послуги (433,68 млрд дол. США). Характерним є значне від'ємне сальдо у сфері ліцензійних послуг (203,59 млрд дол. США експорту проти 346,86 млрд дол. США імпорту), спричинене активним використанням європейськими компаніями іноземних патентів, технологій і програмного забезпечення. Ця диспропорція підкреслює глибоку інтегрованість ЄС у глобальний ринок інтелектуальних активів та високотехнологічний характер його економічної спеціалізації.

Виявлені особливості товарної структури експорту й імпорту зумовлюють необхідність подальшого дослідження просторових параметрів зовнішньоекономічної діяльності ЄС. Географічна структура міжнародної торгівлі визначає ключові ринки збуту, масштаби залежності від окремих торговельних партнерів та ступінь диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків. У цьому контексті доцільним є перехід до аналізу регіональної спрямованості експортних та імпортних потоків ЄС, що відображено на рис. 2.6.

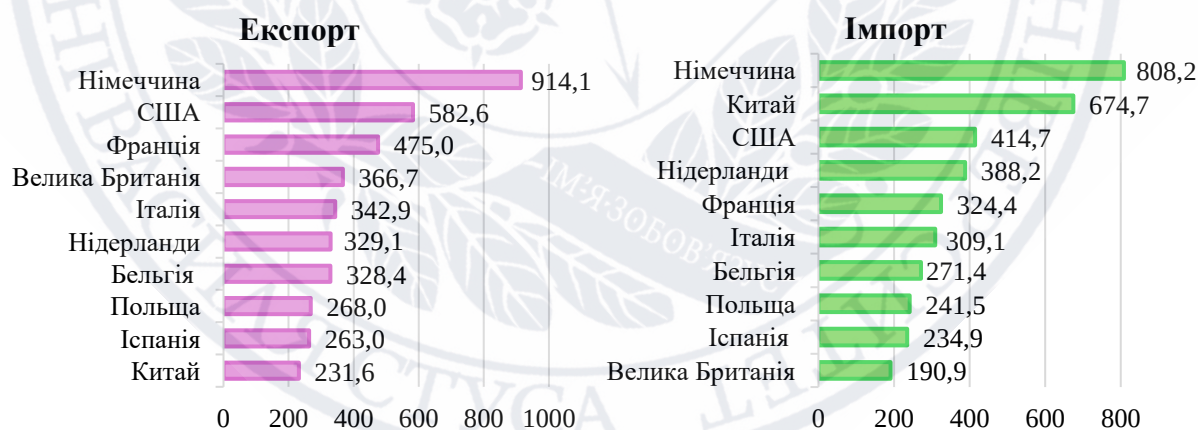

Рисунок 2.6 – Географічна структура зовнішніх партнерів ЄС у 2024 р.,

млрд дол. США

Джерело: складено автором на основі [57]

Дані, наведені на рис. 2.6, свідчать, що структура торговельних потоків ЄС у 2024 р. демонструє чітку концентрацію товарообігу як на внутрішніх ринках Союзу, так і на окремих ключових зовнішніх партнерах. За обсягами

експорту перші позиції очікувано займають держави-члени ЄС, що пояснюється високим рівнем інтеграції та функціонуванням спільного ринку. Німеччина (914,06 млрд дол. США), Франція (475,04 млрд дол. США), Велика Британія (366,72 млрд дол. США), Італія (342,89 млрд дол. США), Нідерланди (329,06 млрд дол. США), Бельгія (328,42 млрд дол. США), Польща (268,03 млрд дол. США) та Іспанія (263,0 млрд дол. США) формують основне ядро європейського збуту. Їхні високі показники відображають як тісні виробничі зв'язки, так і значні обсяги внутрішньорегіонального попиту.

Серед зовнішніх партнерів найважливіше місце займають Сполучені Штати Америки (582,61 млрд дол. США), які є найбільшим ринком поза межами ЄС. Така динаміка зумовлена сталим попитом США на європейські промислові, високотехнологічні та споживчі товари. Китай (231,58 млрд дол. США) посідає десяте місце у структурі експорту, що відображає порівняно обмежений доступ європейських товарів на китайський ринок, зокрема через тарифні та нетарифні бар'єри й високу конкуренцію місцевих виробників.

Імпортна структура ЄС у 2024 р. характеризується значною роллю зовнішніх постачальників, причому перші місця займають як країни-члени, так і стратегічні торгові партнери. Серед внутрішніх партнерів найбільші поставки припадають на Німеччину (808,16 млрд дол. США), Нідерланди (388,24 млрд дол. США), Францію (324,41 млрд дол. США), Італію (309,06 млрд дол. США), Бельгію (271,36 млрд дол. США), Польщу (241,45 млрд дол. США) та Іспанію (234,88 млрд дол. США), що підтверджує значну взаємозалежність країн ЄС у виробничих ланцюгах.

Серед зовнішніх ринків ЄС найбільшим постачальником у 2024 р. виступає Китай (674,67 млрд дол. США), на частку якого припадає найбільший обсяг імпортованої продукції. Це пов'язано з домінуванням Китаю у глобальних промислових ланцюгах і високою залежністю ЄС від китайських проміжних та кінцевих товарів.

Для комплексного оцінювання впливу міжнародних економічних потоків на динаміку ВВП ЄС доцільним є застосування кореляційно-регресійного аналізу, що дозволить формалізувати взаємозв'язок між макроекономічним результатом та ключовими зовнішньоекономічними чинниками, які визначають масштаби та структуру участі ЄС у глобальній економіці.

З цією метою було сформовано систему змінних, що охоплює основні канали міжнародної економічної взаємодії — товарну та сервісну торгівлю, а також рух прямих іноземних інвестицій. У якості залежної змінної обрано обсяг ВВП ЄС, який відображає результати функціонування єдиного ринку та загальну економічну активність регіону. Пояснювальні змінні репрезентують такі параметри міжнародних потоків (табл. 2.7):

X1 — експорт товарів ЄС, млрд дол. США;

X2 — імпорт товарів ЄС, млрд дол. США;

X3 — прямі іноземні інвестиції з ЄС (ППІ з ЄС), млрд дол. США;

X4 — прямі іноземні інвестиції до ЄС (ППІ до ЄС), млрд дол. США;

X5 — експорт послуг ЄС, млрд дол. США;

X6 — імпорт послуг ЄС, млрд дол. США.

Таблиця 2.7 – Вихідні дані для побудови моделі за 2015-2024 рр.

Роки	ВВП , трлн дол. США A(Y)	Експорт товарів, млрд дол. США (X1)	Імпорт товарів, млрд дол. США (X2)	ППІ з ЄС, млрд дол. США (X3)	ППІ до ЄС, млрд дол. США (X4)	Експорт послуг, млрд дол. США (X5)	Імпорт послуг, млрд дол. США (X6)
2015	13,7	4929,1	4609,0	917,1	803,8	1794,4	1710,3
2016	14,0	4970,0	4622,0	515,7	393,2	1855,355	1765,1
2017	14,9	5467,0	5161,0	466,2	397	2070,097	1928,0
2018	16,1	5993,0	5752,0	400	229,2	2310,071	2113,0
2019	15,8	5825,4	5544,0	550,7	569,8	2379,881	2216,4
2020	15,5	5476,0	5154,0	-12,6	36,3	2095,062	1977,4
2021	17,5	6641,0	6498,0	694,5	310	2564,023	2400,9
2022	17,0	7166,0	7490,0	209,1	-49,8	2862,396	2698,6
2023	18,6	7211,0	7062,0	136,6	147,5	3054,549	2853,2
2024	19,4	7150,0	6877,0	446,1	267,8	3308,874	3071,1

Джерело: складено автором на основі [57]

Для первинної оцінки напрямів та сили взаємозв'язку між досліджуваними показниками формується кореляційна матриця за допомогою інструменту «Кореляція». Вона дає змогу визначити ступінь лінійної залежності між міжнародними економічними потоками та ВВП ЄС і виявити фактори, що потенційно впливають на економічне зростання. Отримані кореляції слугують основою для побудови регресійної моделі (табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Кореляційна матриця моделі

	Експорт, млрд дол. США (X1)	Імпорт, млрд дол. США (X2)	ППП з ЄС, млрд дол. США (X3)	ППП до ЄС, млрд дол. США (X4)	Експорт послуг, млрд дол. США (X5)	Імпорт послуг, млрд дол. США (X6)
Експорт, млрд дол. США (X1)	1					
Імпорт, млрд дол. США (X2)	0,989367	1				
ППП з ЄС, млрд дол. США (X3)	-0,38457	-0,39032	1			
ППП до ЄС, млрд дол. США (X4)	-0,60497	-0,63383	0,870057	1		
Експорт послуг, млрд дол. США (X5)	0,966162	0,930024	-0,3641	-0,51857	1	
Імпорт послуг, млрд дол. США (X6)	0,96693	0,934057	-0,3657	-0,52191	0,99881	1

Джерело: складено автором на основі MS EXCEL

Перед побудовою багатофакторної регресійної моделі необхідно оцінити взаємозв'язок між незалежними змінними, оскільки високі коефіцієнти кореляції можуть свідчити про мультиколінеарність. Аналіз кореляційної матриці показує, що окремі фактори мають тісний взаємозв'язок (0,93–0,99), що є типовим для макроекономічних показників, особливо тих, що відображають торговельні потоки. Така кореляційна структура свідчить про високу інтегрованість зовнішньоекономічних процесів в ЄС.

Попри наявність мультиколінеарності, модель зберігає аналітичну цінність, адже дозволяє оцінити загальний вплив міжнародних економічних потоків на ВВП. Тому отримані значення не перешкоджають подальшому регресійному аналізу, а лише потребують обережної інтерпретації результатів.

Для наступного етапу дослідження побудовано регресійну модель за допомогою інструменту «Регресія» (табл. 2.9).

Таблиця 2.9 – Звіт з регресійного аналізу початкових даних

Показники	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
ВВП, трлн дол. США (Y)	1,6274	1,5588	1,0440	0,3732
Експорт товарів, млрд дол. США (X1)	0,0060	0,0011	5,4222	0,0123
Імпорт товарів, млрд дол. США (X2)	-0,0040	0,00069	-5,7958	0,0102
ППП з ЄС, млрд дол. США (X3)	0,00086	0,00062	1,3953	0,2573
ППП до ЄС, млрд дол. США (X4)	-0,00154	0,00082	-1,8684	0,1585
Експорт послуг, млрд дол. США (X5)	-0,00114	0,00329	-0,3473	0,7513
Імпорт послуг, млрд дол. США (X6)	0,00215	0,00333	0,6454	0,5647

Джерело: складено автором на основі MS EXSEL

На основі отриманих результатів регресійного аналізу було здійснено відбір факторів за критерієм статистичної значущості. Зокрема, для оцінки впливу кожної змінної використано р-значення: фактори, для яких $p > 0,05$, вважаються статистично незначущими та не роблять підтвердженого впливу на зміну результуючої змінної – ВВП ЄС. За цим критерієм незначущими виявилися ППП з ЄС (X3), ППП до ЄС (X4), експорт послуг (X5) та імпорт послуг (X6). Їхні коефіцієнти не проходять тест на значущість, що може бути пов'язано з мультиколінеарністю та обмеженою кількістю спостережень.

Таким чином, у результаті відбору статистично значущими залишилися два фактори, що формують динаміку ВВП ЄС – експорт товарів (X1) та імпорт товарів (X2) (табл. 2.10).

Для завершення побудови моделі проаналізовано регресійну статистику, яка характеризує тісноту зв'язків між змінними та якість моделі, а також підтверджує її адекватність (рис. 2.11).

Таблиця 2.10 – Звіт з регресійного аналізу кінцевих даних

Показники	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
ВВП, трлн дол. США (Y)	0,0815	0,6693	0,1218	0,9065
Експорт товарів, млрд дол. США (X1)	0,00638	0,00052	12,3269	0,00000531
Імпорт товарів, млрд дол. США (X2)	-0,00386	0,00045	-8,6072	0,00005697

Джерело: складено автором на основі MS EXCEL

Таблиця 2.11 – Регресійна статистика

Регресійна статистика	
Множинний R	0,9954
R-квадрат	0,9909
Нормований R-квадрат	0,9883
Стандартна помилка	0,2033
Спостереження	10

Джерело: складено автором на основі MS EXCEL

Згідно з даними табл. 2.11, множинний коефіцієнт кореляції $R = 0,9954$ свідчить про дуже сильний лінійний зв'язок між залежною змінною та факторами, включеними до моделі. Це означає, що зміни в експорті та імпорті товарів ЄС майже повністю узгоджуються зі змінами ВВП у досліджуваному періоді. Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9909$ підтверджує високу пояснювальну здатність моделі: близько 99,1% варіації ВВП ЄС зумовлено змінами у зовнішній торгівлі товарами. Нормований $R^2 = 0,9883$ також засвідчує стабільність моделі та її придатність для аналізу, незважаючи на невелику кількість факторів. Стандартна помилка моделі становить 0,2033, що вказує на достатньо високу точність прогнозування. Чим нижчим є це значення, тим точніше модель відтворює фактичні значення залежної змінної. У даному випадку отримана величина є прийнятною для макроекономічних досліджень.

На основі отриманих статистичних показників можна стверджувати, що модель є адекватною, статистично значущою та може бути використана для побудови регресійного рівняння, яке описує залежність ВВП ЄС від експорту і імпорту товарів (X1 та X2).

Рівняння регресії в даному випадку виглядає наступним чином:

$$Y = 0,0815 + 0,00638X_1 - 0,00386X_2 \quad (2.1)$$

Отримане рівняння свідчить, що за інших рівних умов збільшення експорту товарів ЄС на 1 млрд дол. США призводить у середньому до зростання ВВП на 0,00638 трлн дол. США. Натомість підвищення імпорту товарів на 1 млрд дол. США супроводжується зниженням ВВП приблизно на 0,00386 трлн дол. США, що пояснюється високою залежністю ЄС від імпортних енергоресурсів та проміжної продукції.

Висновки до розділу 2

У розділі проаналізовано інституційно-правові механізми регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в ЄС. Встановлено, що спільна торговельна політика ґрунтується на виключній компетенції Союзу, нормах первинного і вторинного права та поєднує відкритість ринку з інструментами стратегічного захисту. Конкурентна політика доповнює ці механізми через антимонопольне регулювання, контроль за концентраціями та державною допомогою, забезпечуючи функціонування єдиного ринку на засадах добросовісної конкуренції. Аналіз міжнародних економічних потоків показав високий рівень інтегрованості ЄС у світову економіку, зростання експорту продукції з високою доданою вартістю та стійкі позиції в секторі послуг. Водночас залежність від імпорту енергоносіїв та технологічних компонентів формує структурні вразливості зовнішньоекономічної позиції Союзу.

Кореляційно-регресійний аналіз кількісно підтвердив вплив міжнародних потоків на динаміку ВВП ЄС. Статистично значущими факторами виявилися експорт та імпорт товарів, тоді як вплив інвестиційних потоків і торгівлі послугами не був підтверджений. Високе значення R^2 ($\approx 0,99$) свідчить, що саме товарна торгівля пояснює основну частину варіації ВВП ЄС у 2015–2024 рр.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА КОНКУРЕНЦІЇ ЄС

3.1 Основні проблеми та виклики зовнішньоторговельної політики ЄС у контексті глобальних економічних трансформацій

У сучасних умовах зростання нестабільності світової економіки зовнішньоторговельна політика Європейського Союзу відіграє визначальну роль у підтриманні його економічної стійкості, зміцненні конкурентних позицій та збереженні геоекономічного впливу. ЄС, будучи одним із ключових акторів глобальної торгівлі, змушений адаптувати свою торговельну стратегію до глибоких трансформацій, що відбуваються у світовому господарстві. Серед цих трансформацій — фрагментація міжнародних ланцюгів створення вартості, масштабне посилення протекціоністських практик основних торговельних партнерів, геополітична напруженість, енергетичні кризи та загострення технологічного суперництва між провідними центрами світової економіки. Сукупність цих процесів змінює архітектуру міжнародної торгівлі та формує нову конфігурацію глобальних ризиків, на які ЄС має реагувати комплексно та стратегічно.

У зазначеному контексті зовнішньоторговельна політика ЄС формується під впливом низки взаємопов'язаних зовнішніх та внутрішніх чинників, що визначають її ефективність та адаптивність. До ключових зовнішніх детермінант належать дестабілізація функціонування багатосторонньої торговельної системи, зростання невизначеності у світових ланцюгах постачання, ескалація енергетичних криз, а також посилення глобальної технологічної та індустріальної конкуренції, яка формує нові бар'єри доступу до ринків і стратегічних ресурсів. Водночас внутрішні чинники включають високу залежність ЄС від імпорту критичної сировини (зокрема енергоносіїв та рідкоземельних металів), нерівномірність рівнів індустріального розвитку та конкурентоспроможності між державами-членами, а також необхідність

поєднання принципів відкритості торгівлі з цілями стійкого розвитку, цифрового переходу та посилення стратегічної автономії. Взаємодія цих факторів детермінує потребу глибокого перегляду стратегічних орієнтирів торговельної політики ЄС та зміцнення її здатності протистояти зовнішнім шокам [47].

У структурі викликів, що постають перед зовнішньоторговельною політикою ЄС, важливо виокремити два взаємодоповнювані блоки — зовнішні та внутрішні детермінанти, які у комплексі визначають можливість Союзу забезпечувати стійкість та збалансованість торговельної політики у довгостроковій перспективі. Узагальнення ключових груп цих факторів наведено на рис. 3.1.

Зовнішні детермінанти	Внутрішні детермінанти
• дестабілізація міжнародної торговельної системи • порушення глобальних ланцюгів постачання • енергетичні кризи та цінові шоки • гео економічне протистояння провідних держав	• залежність від імпорту критичних ресурсів • нерівномірність конкурентоспроможності держав-членів • потреба поєднання відкритості з принципами сталого розвитку • реалізація стратегічної автономії

Рисунок 3.1 – Зовнішні та внутрішні детермінанти формування зовнішньоторговельної політики ЄС

Джерело: складено автором

Після систематизації ключових зовнішніх і внутрішніх чинників, що визначають умови формування торговельної політики ЄС, доцільним є аналіз того, як зазначені виклики проявляються у структурних зрушеннях зовнішнього сектору. Найбільш суттєвий вплив на стійкість торговельної системи ЄС упродовж останніх років справив енергетичний шок 2022 р., який став критичною точкою перегляду стратегічних орієнтирів Союзу та виявив глибинні вразливості його економічної моделі. Найяскравіше ці вразливості проявилися у сфері імпорту природного газу, де історично висока залежність

від обмеженого кола постачальників перетворилася на фактор системного ризику для всієї економічної архітектури ЄС.

До 2022 р. близько 40 % імпорту природного газу надходило з Російської Федерації, що створювало критичний рівень стратегічної вразливості та обмежувало маневровість торговельно-економічної політики Союзу. Геополітичний шок 2022 р. спричинив не лише стрімке підвищення цін на енергоносії, але й потребу у терміновому перегляді структури поставок, прискоренні диверсифікації джерел та розбудові інфраструктури для імпорту зрідженого природного газу (ЗПГ). На рис. 3.2 представлено трансформацію географічної структури постачання природного газу до ЄС у 2021 та 2024 рр., що наочно демонструє зміни у напрямках енергетичної залежності.

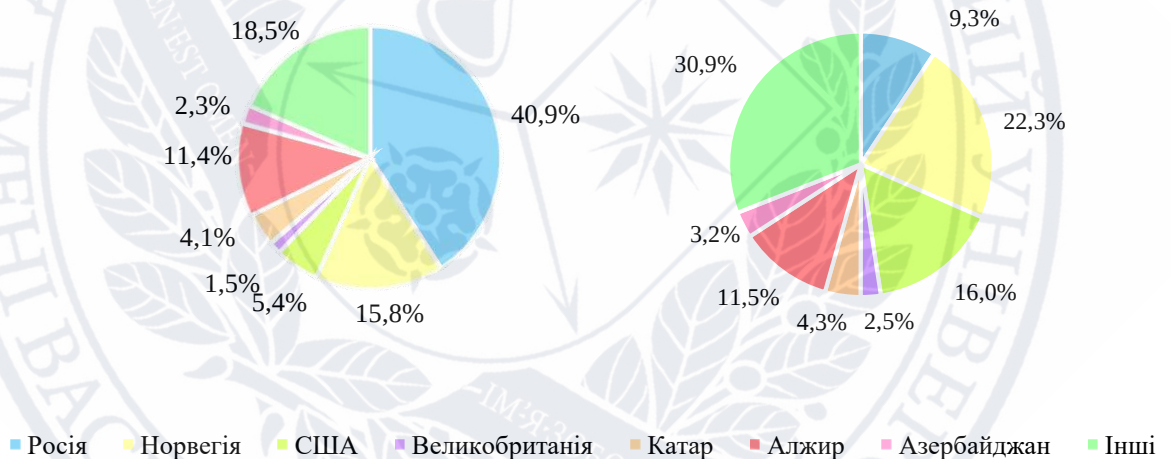

Рисунок 3.2 – Структура імпорту природного газу до ЄС у 2021 та 2024 рр., %
Джерело: складено автором на основі [58]

Дані на рис. 3.2 свідчать, що упродовж 2021–2024 рр. структура імпорту природного газу до ЄС зазнала суттєвих трансформацій, що демонструє стратегічний розворот енергетичної політики блоку та зміну конфігурації його зовнішньоекономічних залежностей. Частка Російської Федерації скоротилася більш ніж утричі — з 39 % до приблизно 11 %, що стало прямим наслідком

поєднання санкційних обмежень, згорання трубопровідних поставок та фактичної зупинки проекту «Північний потік-2».

Натомість Норвегія істотно зміцнила свої позиції, збільшивши частку з 19 % до понад 30 %, і стала головним постачальником природного газу до ЄС. Значно зросли також поставки зі США — з близько 11 % до 16 %, що пояснюється активним нарощуванням експортних можливостей американського сектора ЗПГ та швидким розширенням європейської інфраструктури для його прийому.

Алжир продемонстрував помітне підвищення ролі у структурі імпорту — з 5 % до 14 %, тоді як частка Катару збільшилася відносно помірно (з 6 % до 8–9 %), оскільки основні обсяги катарського ЗПГ і надалі переорієнтовуються на азійські ринки. Загалом ЄС суттєво зменшив критичну залежність від одного постачальника, підвищивши рівень енергетичної безпеки та гнучкість торговельних потоків у газовому секторі.

Поряд із енергетичною вразливістю одним із найструктурніших викликів зовнішньоторговельної політики ЄС є поглиблення глобальної технологічної та індустріальної конкуренції. Перехід провідних економік світу до політик активного промислового субсидування, зокрема реалізація у США Закону про зниження інфляції (Inflation Reduction Act, IRA) 2022 р. та масштабні програми індустріальної підтримки в Китаї, створюють нову конфігурацію конкурентного середовища, у межах якого традиційні переваги ЄС поступово еродують [59]. Зростання державної підтримки стратегічних секторів за межами Союзу формує асиметричні умови доступу до ринків, ускладнює реалізацію принципів добросовісної конкуренції та підвищує ризики витоку капіталу й виробництв у юрисдикції з більш сприятливими умовами.

Особливо вразливими для ЄС є галузі з високою доданою вартістю — від виробництва батарей і напівпровідників до «зеленої» технологічної інфраструктури. За даними Європейської комісії, упродовж 2021–2023 рр. частка ЄС у глобальних інвестиціях у чисті технології скоротилася з близько

20 % до менш ніж 14 %, тоді як Китай і США демонстрували стрімке нарощування інвестиційних потоків. Така динаміка свідчить про зниження інвестиційної привабливості Союзу та обмежену здатність європейських компаній конкурувати на ринках, де промислове субсидування стає ключовим інструментом формування конкурентних переваг [60].

Одним із найбільш показових проявів технологічного тиску є ситуація на ринку електромобілів та акумуляторних батарей, де ЄС опинився перед ризиком втрати частки ринку через активну експансію китайських виробників. За оцінками Єврокомісії, імпорту електромобілів з Китаю у 2023–2024 рр. зріс більш ніж удвічі, що викликало масштабне антисубсидійне розслідування з боку ЄС й актуалізувало питання захисту власних промислових екосистем [61]. Конкурентний тиск посилюється і на ринку сонячних панелей: якщо у 2010 р. частка Європи у глобальному виробництві фотоелектричних модулів перевищувала 20 %, то у 2023 р. вона скоротилася до менш ніж 3 %, тоді як понад 80 % світового постачання контролюється китайськими виробниками.

Посилення глобальної технологічної конкуренції має прямі зовнішньоторговельні наслідки для Європейського Союзу, оскільки обмежує його доступ до стратегічних ринків, підвищує ризики залежності від третіх країн та формує асиметрії у торговельному балансі високотехнологічної продукції. На рис. 3.3 наведено узагальнену динаміку частки ЄС на світових ринках електромобілів, акумуляторів та відновлюваної енергетики у 2015–2024 рр., яка демонструє загальну тенденцію до поступового звуження позицій блоку у стратегічних секторах.

Дані, наведені на рис. 3.3, демонструють поступове звуження конкурентних позицій ЄС у стратегічно важливих секторах «зеленої» та високотехнологічної промисловості. Частка ЄС на світовому ринку електромобілів протягом 2015–2024 рр. скоротилася з 25 % до 14 %, що відображає посилення домінування китайських та американських виробників, які значно швидше масштабують виробництво та впроваджують технологічні інновації. Ще більш стрімким є зниження частки ЄС у виробництві

аккумуляторних батарей — із 14 % у 2015 р. до близько 3 % у 2024 р., що зумовлено майже монопольною позицією китайських компаній, котрі контролюють понад 80 % глобального ринку.

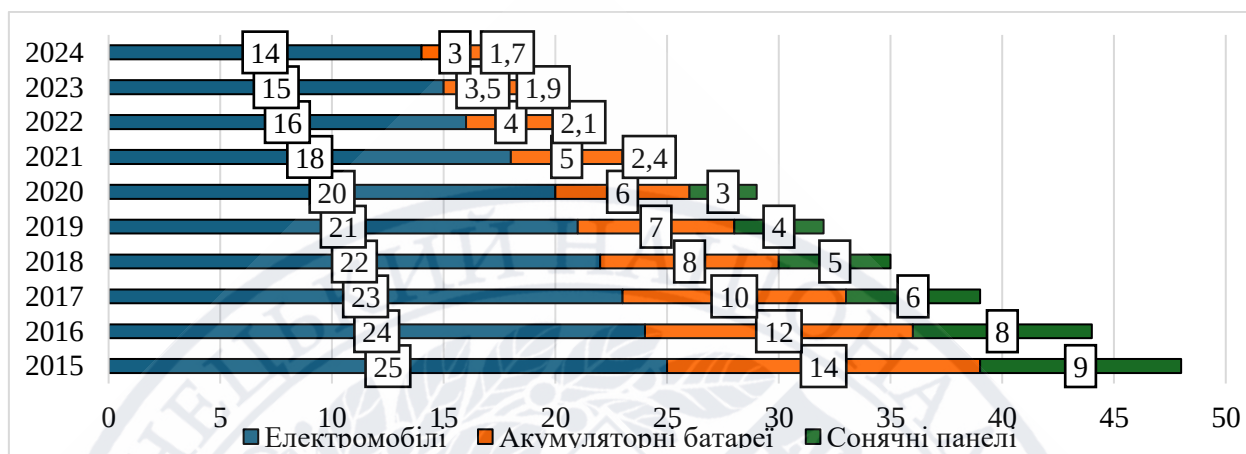

Рисунок 3.3 – Динаміка частки ЄС на світових ринках електромобілів, акумуляторних батарей та сонячних панелей у 2015-2024 рр., %

Джерело: складено автором на основі [60]

Аналогічна динаміка простежується у сегменті сонячної енергетики: частка ЄС у світовому виробництві фотоелектричних модулів зменшилася з 9 % у 2015 р. до приблизно 1,7 % у 2024 р. Це свідчить про структурну втрату промислових потужностей та посилення технологічного відставання від країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, насамперед Китаю, який у 2024 р. забезпечував понад 80 % світового виробництва сонячних панелей.

Сукупність цих тенденцій сигналізує про системне посилення зовнішньої технологічної конкуренції, що створює для ЄС ризики надмірної залежності у секторах, критично важливих для енергетичного переходу, цифрової трансформації та забезпечення довгострокової економічної стійкості. Погіршення конкурентних позицій у цих сегментах обмежує можливості ЄС впливати на глобальні ланцюги створення вартості й актуалізує потребу в посиленні промислової політики, зокрема через розширення програм важливих проєктів спільного європейського інтересу (ВПСЄІ),

стимулювання локалізації виробництва та застосування інструментів захисту внутрішнього ринку у межах Стратегії економічної безпеки ЄС.

Ще одним системним викликом для зовнішньоторговельної політики ЄС є стрімке посилення протекціоністських практик у глобальній економіці. За останнє десятиліття світова торгівля характеризується відчутним зсувом від лібералізації до селективного захисту внутрішніх ринків, що формує для ЄС дедалі складніше та менш передбачуване зовнішнє середовище. Основні торговельні партнери Союзу — США, Китай та Індія — активізували застосування як тарифних, так і нетарифних обмежувальних інструментів, що суттєво ускладнює доступ європейських товарів на їхні ринки й посилює конкурентний тиск на європейські компанії.

Інтенсифікація протекціоністських практик у глобальній економіці підтверджується кількісними даними щодо використання торговельних обмежень. За оцінками Global Trade Alert та Європейської комісії, протягом 2015–2024 рр. кількість нових бар'єрів, запроваджених ключовими торговельними партнерами ЄС, зросла у декілька разів. Найбільш агресивну динаміку демонструють США та Індія, тоді як Китай послідовно застосовує широкий спектр нетарифних регуляцій — від технічних стандартів до експортного контролю. Зростання масштабів таких заходів безпосередньо впливає на конкурентоспроможність європейських виробників, ускладнюючи доступ на зовнішні ринки та підвищуючи витрати на вихід у стратегічні галузі. Узагальнену динаміку застосування протекціоністських заходів країнами-партнерами ЄС подано на рис. 3.4.

Аналіз даних рисунку демонструє стійку та послідовну тенденцію до зростання протекціонізму серед ключових торговельних партнерів ЄС. У США кількість нових торговельних обмежень зросла з 48 заходів у 2015 р. до 167 у 2024 р., що відображає системний зсув американської торговельно-промислової політики у бік активного захисту внутрішнього виробництва та стратегічних секторів. Китай протягом 2015–2024 рр. збільшив кількість нетарифних бар'єрів із 36 до 103 заходів, поєднуючи їх із масштабними

програмами індустріального субсидування та посиленням регуляторного контролю. Індія демонструє найбільш інтенсивне нарощування протекціоністських інструментів.

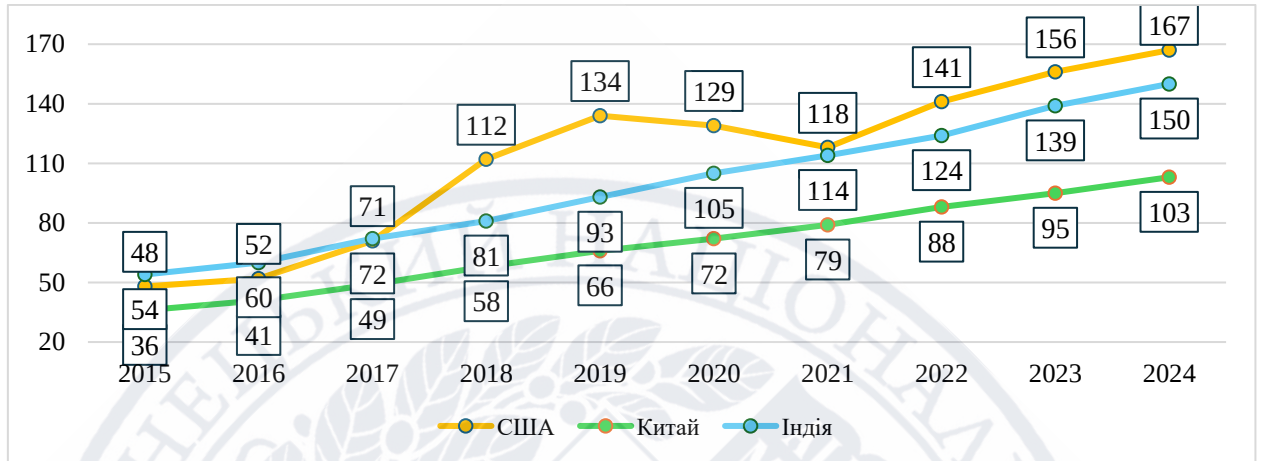

Рисунок 3.4 – Динаміка кількості протекціоністських заходів, запроваджених США, Китаєм та Індією у 2015–2024 рр.

Джерело: складено автором на основі [62]

Сукупність цих тенденцій створює для ЄС комплекс стратегічних викликів. Зростання протекціонізму ускладнює доступ європейських товарів на зовнішні ринки, знижує експортні можливості та посилює конкуренцію з боку виробників, які отримують масштабну державну підтримку. Крім того, формуються асиметричні умови торгівлі, за яких європейські компанії змушені конкурувати у глобальному середовищі з різними «правилами гри». Це підвищує актуальність посилення інструментів торговельного захисту ЄС, розвитку стратегії економічної безпеки та проведення більш активної промислової політики для збереження конкурентоспроможності.

Окремим напрямом структурних змін, що суттєво впливають на зовнішньоторговельну політику Євросоюзу, є прогресуюча фрагментація глобальних ланцюгів створення вартості. Світова економіка все активніше переходить від моделі глибокої інтернаціоналізації виробництва до процесів регіоналізації та *friend-shoring* — перенесення виробничих операцій до політично й економічно дружніх держав. Таке переорієнтування зумовлене

зростанням геополітичної напруженості, посиленням ризиків економічної безпеки та прагненням провідних економік світу встановити більший контроль над критично важливими сегментами виробничих мереж. За оцінками ОЕСР, рівень участі ЄС у глобальних ланцюгах доданої вартості демонструє стійке зниження: якщо у 2015 р. його частка становила близько 45 %, то у 2024 р. — приблизно 38 %. Це свідчить про поступове скорочення інтегрованості європейських виробничих систем у глобальні мережі та зміщення центрів промислової кооперації на користь країн Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Поступове скорочення участі ЄС у глобальних ланцюгах доданої вартості, наочно відображене на рис. 3.5, має низку критично важливих зовнішньоторговельних наслідків.

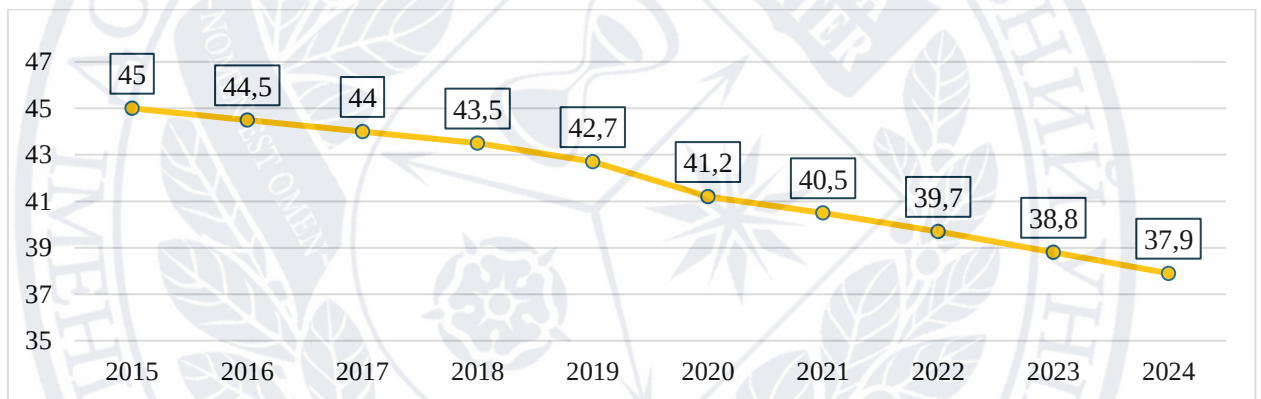

Рисунок 3.5 – Динаміка участі Європейського Союзу у глобальних ланцюгах доданої вартості у 2015–2024 рр., %

Джерело: складено автором на основі [63].

По-перше, зниження інтегрованості ЄС у міжнародні виробничі мережі означає втрату позицій у високотехнологічних сегментах, де формується значна частина світової доданої вартості та зосереджені найбільш інноваційноємні етапи виробництва. По-друге, поступове зміщення глобальних виробничих центрів у бік Азійсько-Тихоокеанського регіону призводить до посилення залежності ЄС від імпорту проміжної продукції, що підвищує його вразливість до логістичних перебоїв, зовнішніх шоків та геоекономічного тиску. По-третє, активне просування США та Китаєм політик

регіоналізації та friend-shoring сприяє тому, що ЄС поступово «виштовхується» з нових виробничих конфігурацій, обмежуючи його залученість до формування стратегічних ланцюгів створення вартості майбутнього. Сукупний вплив цих процесів загострює проблему структурного конкурентного відставання ЄС та актуалізує потребу у зміцненні внутрішніх виробничих потужностей, підтримці промислової кооперації та зниженні залежності від третіх країн у критично важливих секторах.

3.2 Вплив санкційної політики та глобальної конкуренції на функціонування єдиного ринку ЄС

У сучасних умовах глибоких геоекономічних трансформацій зовнішньоторговельна політика Європейського Союзу набуває особливої ваги як інструмент забезпечення економічної стійкості, стратегічної автономії та збереження конкурентоспроможності на світових ринках. ЄС функціонує в середовищі, де стрімко зростає роль санкційної політики, посилюється глобальна технологічна й промислова конкуренція, поглиблюється фрагментація міжнародної торгівлі, а країни-лідери світу активно переглядають структуру виробничих ланцюгів. Ці процеси формують нові рамки функціонування єдиного ринку ЄС, який виступає ключовою основою економічної інтеграції та простором реалізації спільної торговельної політики.

Санкції, що стали одним із центральних інструментів реагування ЄС на геополітичні кризи, здійснюють багатовимірний вплив на внутрішню економічну динаміку Союзу. Вони не лише сприяють захисту стратегічних інтересів ЄС та зміцненню його позицій у глобальному регуляторному просторі, а й створюють додаткове навантаження на окремі сектори та держави-члени. Нерівномірний характер санкційного впливу загострює питання енергетичної безпеки, промислової стабільності та збалансованості зовнішньоторговельних потоків, що безпосередньо позначається на цілісності та функціонуванні єдиного ринку.

Паралельно ЄС стикається з посиленням глобальної конкуренції у стратегічних секторах — електромобільності, акумуляторних технологіях, напівпровідниках та відновлюваній енергетиці. Активна політика промислового субсидування у США та Китаї, поява нових бар'єрів доступу на зовнішні ринки та поширення моделей регіоналізованого виробництва створюють асиметричні умови конкуренції, у межах яких європейські виробники втрачають частину своїх ринкових позицій. У таких обставинах єдиний ринок стає ключовим інструментом збереження промислової стійкості та забезпечення рівних умов для бізнесу, проте його ефективність залежить від здатності ЄС адаптувати регуляторні механізми до зовнішніх викликів [64].

Таким чином, поєднання санкційної політики та глобальної конкурентної напруги формує багаторівневі виклики для функціонування єдиного ринку ЄС. Воно впливає на структуру виробництва, динаміку торгівлі, інвестиційні потоки та механізми регулювання конкуренції, створюючи необхідність глибшого перегляду підходів до забезпечення рівноваги і стійкості внутрішнього ринку. Подальший аналіз дозволить виявити, яким чином ці фактори трансформують умови функціонування єдиного ринку та якими можуть бути стратегічні відповіді ЄС на нові глобальні виклики.

У межах санкційної політики найбільш відчутним для функціонування єдиного ринку ЄС стало формування нових структурних дисбалансів між державами-членами. Країни Центральної та Східної Європи, що мали вищу залежність від імпорту енергоносіїв з Росії, зазнали різкого підвищення витрат виробництва, тоді як західноєвропейські економіки отримали можливість швидше диверсифікувати енергетичні потоки завдяки доступу до ЗПГ-терміналів та альтернативної інфраструктури. Це спричинило тимчасове розширення міжрегіональних цінових розривів, посилило ризики фрагментації єдиного ринку [65].

Подібні процеси спостерігаються і під впливом глобальної технологічної конкуренції. Зростання обсягів державних субсидій у США та Китаї стимулює перерозподіл інвестиційних потоків, що створює додатковий тиск на

європейські виробничі кластери. Окремі держави-члени ЄС (Німеччина, Франція та Нідерланди) завдяки ширшим можливостям бюджетної підтримки швидше адаптуються до нового конкурентного середовища, тоді як менш розвинені економіки ЄС стикаються з дефіцитом ресурсів для стимулювання високотехнологічних секторів. Це поглиблює внутрішні асиметрії, актуалізує перегляд підходів до регулювання державної допомоги, аби запобігти конкуренції між країнами-членами за розміщення інвестицій.

Узагальнену динаміку державної підтримки промисловості у США, Китаї та ЄС у 2015–2024 рр., яка визначає масштаб конкурентного тиску на єдиний ринок та нерівність промислових можливостей, наведено на рис. 3.6.

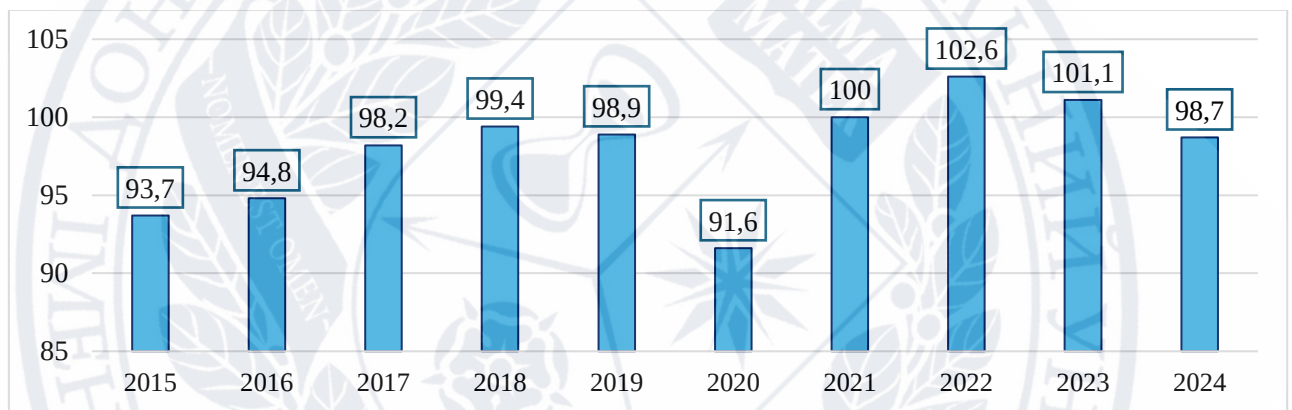

Рисунок 3.6 – Динаміка індексу промислового виробництва в ЄС у 2015–2024 рр., пунктів

Джерело: складено автором на основі [66]

Як показано на рис. 3.6, динаміка індексу промислового виробництва ЄС у 2015–2024 рр. характеризується чергуванням фаз зростання та спадів, що відображає чутливість промислового сектору до зовнішніх шоків, енергетичних ризиків і змін глобального конкурентного середовища. У 2015–2016 рр. індекс перебував на знижених рівнях (93,7 та 94,8 відповідно), що засвідчувало уповільнене відновлення після попередніх структурних коливань. У 2017–2018 рр. спостерігалось послідовне зростання показника до 98,2 та 99,4, що свідчить про пожвавлення виробничої активності та зміцнення внутрішнього попиту.

З огляду на виявлену у 2015–2024 рр. мінливість промислової активності, відображену на рис. 3.6, стає очевидним, що вплив санкційної політики та зростаючої глобальної конкуренції поширюється не лише на обсяги виробництва, а й на більш глибокі структурні параметри функціонування промисловості ЄС. Зниження індексу промислового виробництва у 2023–2024 рр. сигналізує про посилення внутрішніх та зовнішніх обмежень, однак цей показник не дає можливості повною мірою оцінити здатність європейської промисловості адаптуватися до технологічних, енергетичних та ринкових викликів. Для комплексної характеристики стійкості та стратегічної позиції ЄС у глобальних ланцюгах вартості необхідно враховувати інноваційні та технологічні чинники, які дедалі більше визначають конкурентоспроможність промислового виробництва.

У цьому контексті доцільним є використання показників European Innovation Scoreboard (EIS), який інтегрально відображає динаміку інноваційного потенціалу, продуктивності, технологічної модернізації та спроможності економіки ЄС до відновлення в умовах нестабільності. З 2017 р. Європейська комісія застосовує оновлену методологію розрахунку EIS, що передбачає зміну структури індикаторів, перегляд вагових коефіцієнтів та запровадження базового значення $EU = 100$. Це означає, що саме період 2017–2024 рр. є методологічно коректним для аналізу інноваційної конкурентоспроможності та її динаміки у відповідь на санкційні, енергетичні та торговельні виклики.

Узагальнені значення інтегрального індексу наведено на рис. 3.7. Дані рисунку свідчать, що динаміка інтегрального індексу інноваційної конкурентоспроможності ЄС у 2017–2024 рр. характеризується загальним висхідним трендом, що відображає поступове зміцнення технологічної бази та здатності європейської промисловості адаптуватися до зовнішніх шоків. Починаючи з базового рівня 100 пунктів у 2017 р., індекс демонстрував стабільне зростання упродовж 2018–2019 рр., досягнувши відповідно 102,3 та 103,6 пунктів. Це свідчить про активізацію інвестицій у науково-дослідні

розробки, розширення цифрових виробничих рішень та покращення загальної продуктивності.

Рисунок 3.7 – Динаміка індексу інноваційної конкурентоспроможності ЄС у 2017–2024 рр., пунктів

Джерело: складено автором на основі [67]

У 2020 р. значення індексу підвищилося до 104,9 пунктів, що вказує на відносну стійкість інноваційної екосистеми ЄС навіть в умовах пандемічного шоку та порушення глобальних ланцюгів постачання. Подальше зростання у 2021–2023 рр. — до 108,6; 109,8 і 110,9 пунктів — засвідчує прискорення процесів модернізації, розширення цифрової інфраструктури та відновлення промислового виробництва на основі технологічного оновлення.

У 2024 р. індекс знизився до 108,0 пунктів, що може свідчити про певне уповільнення інноваційної динаміки під впливом зовнішніх обмежень, включаючи санкційні бар'єри, ускладнення доступу до критичних технологій та посилення глобального конкурентного тиску. Незважаючи на це, загальний рівень індексу істотно перевищує базовий показник 2017 р., що підтверджує збереження інноваційної стійкості ЄС та його здатності підтримувати модернізаційні процеси навіть у складних геоекономічних умовах.

Поряд із позитивною динамікою інноваційного потенціалу важливо враховувати, що зміцнення технологічної бази саме по собі не гарантує підвищення конкурентних позицій ЄС на світових ринках. Інновації формують лише передумови конкурентоспроможності, однак її фактична реалізація відбувається через здатність промисловості ефективно комерціалізувати

технологічні розробки, інтегруватися у глобальні ланцюги вартості та утримувати ринкові частки в умовах зростаючого зовнішнього тиску.

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз зовнішньоторговельної активності ЄС у високотехнологічних секторах, які є найбільш чутливими до санкційних обмежень, зовнішньої технологічної залежності та посилення конкуренції з боку США та Китаю. Саме показник частки високотехнологічної продукції в обсязі промислового експорту дає змогу оцінити, наскільки інноваційні розробки трансформуються у реальні конкурентні переваги, визначити здатність європейської промисловості утримувати позиції у стратегічних сегментах глобального ринку.

Динаміка частки високотехнологічного експорту ЄС у 2015–2024 рр. дозволяє простежити, як санкційна політика, зміна конфігурації міжнародних виробничих ланцюгів та активізація промислових стратегій провідних економік світу позначилися на технологічній структурі експорту ЄС. Порівняння цих тенденцій зі змінами у США та Китаї дає змогу виявити масштаби конкурентного тиску та окреслити ключові виклики для функціонування єдиного ринку в умовах зростаючої глобальної технологічної конкуренції. Узагальнені дані представлено на рис. 3.8.

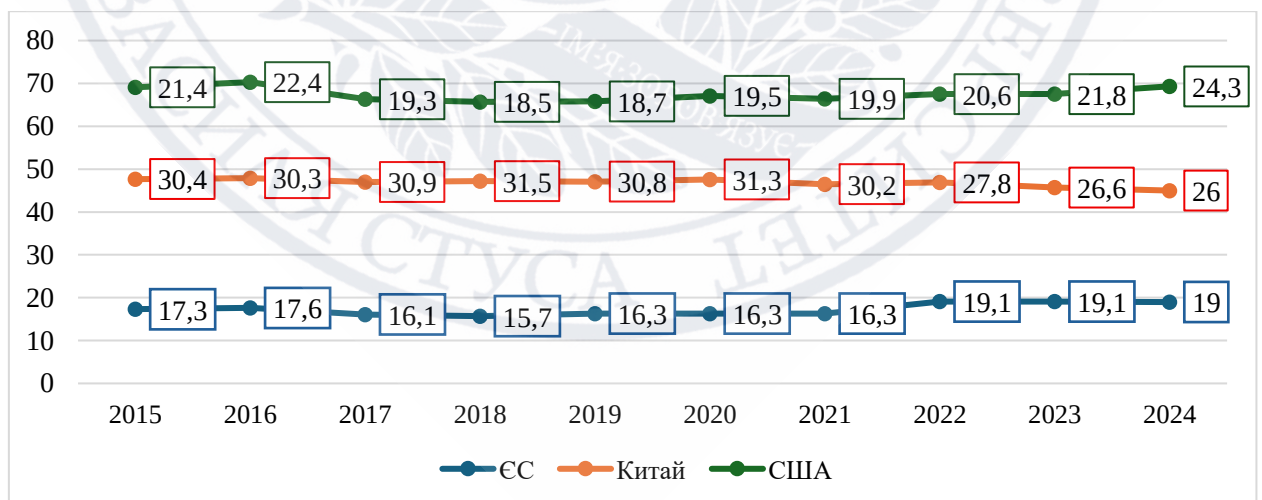

Рисунок 3.8 – Частка високотехнологічного експорту в структурі промислового експорту ЄС, Китаю та США у 2015–2024 рр., %

Джерело: складено автором на основі [68]

Як свідчать дані на рис. 3.8, частка високотехнологічного експорту у структурі промислового експорту демонструє суттєво відмінні траєкторії в ЄС, Китаї та США у 2015–2024 рр., що відображає глибинні зміни у глобальній конкуренції та нерівномірний вплив санкційної, індустріальної й торговельної політики на національні виробничі системи.

Для ЄС характерною є відносна стабільність і помірне зростання показника — від 17,3 % у 2015 р. до 19,1 % у 2023 р. з незначним коригуванням до 18,7 % у 2024 р. Така динаміка свідчить про поступове зміцнення інноваційно-технологічної бази, однак темпи приросту залишаються обмеженими. Це може бути наслідком поєднання санкційних обмежень, енергетичних шоків та внутрішньої фрагментації єдиного ринку, які підвищили витрати виробництва й ускладнили розширення високотехнологічного експорту.

Китай демонструє іншу траєкторію — структурне зниження частки високотехнологічного експорту з 30,4 % у 2015 р. до 26,6 % у 2023 р., з частковим відновленням до 27,5 % у 2024 р. Спад 2018–2023 рр. пов'язаний із торговельними конфліктами зі США, технологічними обмеженнями в галузі мікроелектроніки та перебудовою глобальних ланцюгів постачання. Попри це Китай зберігає найвищий рівень високотехнологічної спеціалізації, що вказує на його здатність компенсувати зовнішні шоки за рахунок внутрішніх інноваційних і виробничих потужностей.

Порівняльний аналіз показує, що ЄС поступається як США, так і Китаю за темпами нарощування високотехнологічного експорту, що становить стратегічний виклик для функціонування єдиного ринку. Залежність від імпорту критичних технологій, неоднакова здатність держав-членів адаптуватися до зовнішніх шоків та відсутність єдиної промислової траєкторії посилюють структурні вразливості. Це свідчить, що без поглиблення інтеграції та модернізації інструментів підтримки високотехнологічних секторів ЄС ризикує втрачати конкурентні позиції у глобальному технологічному суперництві.

3.3 Напрями вдосконалення регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції ЄС у контексті нової інтеграційної парадигми

У ХХІ столітті зовнішньоекономічні процеси набули якісно нової динаміки, зумовленої глобалізацією, цифровою трансформацією та загостренням геополітичних суперечностей. За цих умов Європейський Союз формує оновлену парадигму регулювання зовнішньої торгівлі та конкурентної політики, що поєднує відкритість єдиного ринку зі зростаючою потребою у стратегічній автономії та економічній безпеці. Перехід від класичної лібералізаційної моделі до концепції «стійкої відкритості» визначає нові підходи до формування правил функціонування внутрішнього ринку, управління ланцюгами постачання, контролю за державними субсидіями та реагування на зовнішні економічні загрози.

Актуальність дослідження посилюється у контексті зростання геоекономічних ризиків, структурних змін у міжнародній торгівлі та посилення політико-економічного впливу третіх країн на внутрішній ринок ЄС. Зростання залежності від критично важливих ресурсів, розширення субсидійних практик у глобальній конкуренції та порушення ланцюгів постачання створюють потребу в оновленні інструментів регуляторної політики. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу сучасних підходів ЄС до регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції, що є важливим для формування ефективної стратегії розвитку єдиного ринку.

У цьому контексті важливо зазначити, що оновлена Торговельна стратегія ЄС 2021 р., оприлюднена 17 лютого 2021 р., окреслила принципово нові підходи до формування політики Союзу, зосередивши увагу на концепції «відкритої стратегічної автономії», посиленні інструментів економічної стійкості, модернізації механізмів торговельного захисту та трансформації конкурентного середовища. Вона задала рамки, в межах яких ЄС переглядає свої регуляторні інструменти, адаптуючи їх до сучасних глобальних реалій. Саме виходячи з цих положень постає потреба визначити ключові напрями

вдосконалення регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції, що формують основу для подальшої аналітичної оцінки та обґрунтування необхідних змін.

Одним із важливих стратегічних орієнтирів удосконалення регулювання внутрішнього ринку ЄС є програма Single Market Programme (2021–2027), ухвалена у квітні 2021 р. [69]. Її впровадження має на меті модернізацію та підвищення ефективності функціонування єдиного ринку в умовах нових економічних і технологічних викликів. Загальний бюджет програми становить 4,2 млрд євро, що підкреслює стратегічну вагу цього напрямку для зміцнення єдиного ринку. Ключові завдання програми узагальнено на рис. 3.6.

Рисунок 3 – Ключові завдання програми Single Market Programme, 2021–2027 рр.

Джерело: складено автором на основі [69]

Подальше вдосконалення регуляторної політики ЄС у сфері зовнішньої торгівлі та конкуренції передбачає перехід до комплексної моделі управління, здатної забезпечити підвищення стійкості внутрішнього ринку, зміцнення стратегічної автономії та формування передбачуваних умов для економічних суб'єктів. Враховуючи окреслені у стратегічних документах напрями, модернізація регуляторних механізмів має охоплювати диверсифікацію ланцюгів постачання, удосконалення інструментів торговельного захисту, цифровізацію митних процедур, оновлення правил державної допомоги та контролю за концентраціями, а також розширення інструментів економічної безпеки. Сукупність цих завдань відображена у ключових стратегічних

документах Союзу, які формують сучасну рамку інтеграційного розвитку. Їх узагальнену характеристику наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Стратегічні документи ЄС та їх ключові пріоритети у сфері торгівлі й конкуренції

Документ	Рік	Основні пріоритети	Джерело
Огляд торговельної політики ЄС (Trade Policy Review)	2021 р.	Формування відкритої стратегічної автономії; оновлення інструментів торговельного захисту; підвищення стійкості ланцюгів постачання	Європейська Комісія
Програма «Єдиний ринок» (Single Market Programme)	2021–2027 рр.	Підвищення ефективності єдиного ринку; розвиток системи стандартів; захист прав споживачів; підтримка малих і середніх підприємств; удосконалення статистичного забезпечення	Рада ЄС
Стратегія економічної безпеки ЄС (EU Economic Security Strategy)	2023 р.	Захист критично важливих технологій; контроль іноземних інвестицій; зниження ризиків залежності від зовнішніх постачальників; диверсифікація джерел постачання	Європейська Комісія
Пріоритети конкурентної політики ЄС (Competition Policy Priorities)	2023–2024 рр.	Посилення контролю за ринковою владою великих компаній; забезпечення добросовісної конкуренції в цифровому середовищі; контроль впливу іноземних субсидій; удосконалення правил контролю за концентраціями	Генеральний директорат ЄК з питань конкуренції

Джерело: складено автором на основі [70]

Представлені стратегічні документи формують основу сучасної регуляторної політики ЄС та визначають ключові вектори її модернізації. На їх базі можна виділити основні напрями удосконалення механізмів зовнішньої торгівлі, що узагальнено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2 – Напрями вдосконалення регулювання зовнішньої торгівлі ЄС

Напрямок	Основний зміст	Інструменти	Очікуваний ефект
1	2	3	4
Підвищення стійкості ланцюгів постачання	Зменшення критичних залежностей; диверсифікація джерел постачання	Акти щодо критичної сировини; стратегічні партнерства з країнами-постачальниками	Безперебійність торгівлі; зниження ризиків перебоїв

Продовження таблиці 3.2

1	2	3	4
Модернізація інструментів торговельного захисту	Оновлення антидемпінгових та антисубсидійних процедур; посилення відповідальності за недобросовісну конкуренцію	Оновлений пакет інструментів торговельного захисту	Посилення захисту виробників ЄС
Цифровізація митного регулювання	Запровадження електронного документообігу; єдина цифрова платформа для митних процедур	Реформа митного союзу ЄС; створення цифрового митного порталу	Спрощення та прискорення митних операцій
Зміцнення економічної безпеки	Контроль іноземних інвестицій; мінімізація ризиків економічного тиску з боку третіх країн	Регламент щодо контролю інвестицій; інструменти протидії економічному примусу	Зменшення зовнішніх загроз та вразливостей

Джерело: складено автором на основі [70]

Поряд із модернізацією регулювання зовнішньої торгівлі важливим напрямом удосконалення економічної політики ЄС є оновлення механізмів конкурентного регулювання. Оскільки функціонування єдиного ринку ґрунтується на принципах чесної конкуренції, посилення контролю за ринковою владою, прозорістю державної допомоги та впливом субсидій третіх країн стає ключовою умовою забезпечення ефективності його роботи. Основні напрями вдосконалення конкурентної політики ЄС узагальнено в табл. 3.3.

Подальший аналіз засвідчує, що модернізація регуляторної політики ЄС відбувається не лише через запровадження окремих інструментів, але й через системне оновлення всієї архітектури торговельного та конкурентного регулювання. Сучасна інтеграційна парадигма передбачає відхід від традиційних механізмів, орієнтованих переважно на лібералізацію та реактивний контроль, і перехід до превентивних, цифрових та безпеково орієнтованих інструментів. Це відображає стратегічний розворот ЄС у бік зміцнення економічної стійкості, зменшення зовнішніх залежностей і забезпечення рівних конкурентних умов.

Таблиця 3.3 – Напрями вдосконалення конкурентної політики ЄС

Напрямок	Основний зміст	Інструменти	Очікувані результати
Посилення контролю за ринковою владою	Запобігання зловживанням домінуванням; регулювання діяльності великих цифрових платформ	Регулювання цифрових ринків; посилення антимонопольного нагляду	Забезпечення рівних умов конкуренції на внутрішньому ринку
Удосконалення правил державної допомоги	Підвищення прозорості; обмеження надмірної підтримки окремих компаній	Оновлені правила державної допомоги ЄС; посилення контролю за її наданням	Зменшення викривлень конкуренції
Контроль впливу субсидій третіх країн	Запобігання недобросовісним конкурентним перевагам іноземних компаній	Механізми перевірки іноземних субсидій; інструменти захисту внутрішнього ринку	Недопущення викривлень внутрішнього ринку ЄС
Удосконалення контролю за концентраціями	Аналіз злиттів і поглинань у стратегічних секторах; запобігання монополізації	Оновлені підходи до контролю за концентраціями	Збереження конкурентного середовища та захист інтересів споживачів

Джерело: складено автором на основі [70]

Узагальнене порівняння традиційних і сучасних підходів, що демонструє логіку еволюції регуляторної системи ЄС, наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4 – Еволюція інструментів регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції ЄС: традиційні та сучасні підходи

Традиційні інструменти (до 2020 р.)	Сучасні інструменти (після 2020 р.)
Антидемпінгові та антисубсидійні мита	Механізм протидії економічному примусу
Класичні розслідування щодо недобросовісного імпорту	Модернізований пакет торговельного захисту
Паперовий документообіг і стандартні митні процедури	Цифровий митний портал ЄС, електронний документообіг
Відсутність загальноєвропейського контролю іноземних інвестицій	Механізм перевірки іноземних інвестицій
Обмежені можливості реагування на субсидії третіх країн	Регламент про іноземні субсидії
Антимонопольний контроль ex-post	Закон про цифрові ринки превентивні правила
Класичні правила державної допомоги	Оновлена рамка державної допомоги, кризові тимчасові режими
Відсутність інструментів реагування на нерівний доступ на ринки	Інструмент міжнародних закупівель
Стандартний підхід до оцінки концентрацій	Модернізований контроль за концентраціями з урахуванням стратегічних ризиків

Джерело: складено автором на основі [71]

Подальша оцінка сучасної регуляторної архітектури ЄС дає змогу стверджувати, що запровадження нових інструментів після 2020 р. має конкретні вимірювані результати. У низці сфер ефективність оновлених механізмів може бути продемонстрована за допомогою кількісних показників, насамперед у частині контролю іноземних інвестицій. Механізм FDI Screening, який до 2020 р. фактично не мав повномасштабного застосування, став одним із ключових елементів економічної безпеки ЄС та індикатором переходу до превентивної моделі регулювання.

Динаміка кількості перевірених іноземних інвестицій у 2020–2024 рр. (рис. 3.7) підтверджує різке підсилення інституційної спроможності ЄС у сфері контролю ризикових угод: якщо у 2020 р. було розглянуто лише 265 операцій, то у 2024 р. — вже понад 3 тис. Така багатократна інтенсифікація відображає зростання уваги до питань економічної безпеки, регіональної стійкості та недопущення стратегічних залежностей від третіх країн.

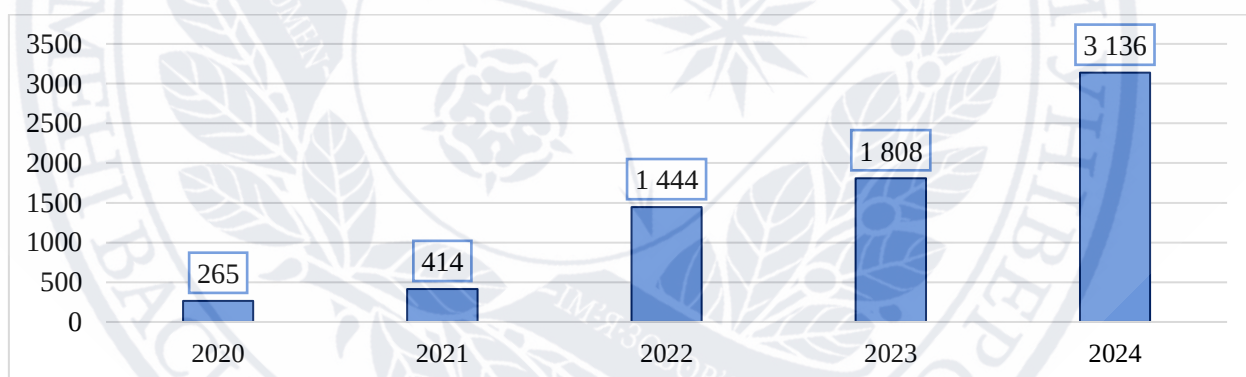

Рисунок 3.7 – Динаміка кількості перевірених іноземних інвестицій у ЄС (FDI Screening), 2020–2024 рр., операцій

Джерело: складено автором на основі [72]

Отримані дані з рис. 3.7 засвідчують системне посилення регуляторного контролю з боку ЄС у сфері іноземних інвестицій. Зокрема, різке зростання кількості перевірених операцій після 2020 р. відображає трансформацію FDI-скринінгу з допоміжного інструмента на повноцінний механізм забезпечення економічної безпеки. Така динаміка свідчить про зростання інституційної

спроможності держав-членів та більш активну участь Європейської Комісії у виявленні ризикових угод, пов'язаних із технологічною залежністю, критичною інфраструктурою чи стратегічними секторами. ринку та превентивне реагування на потенційні загрози.

Водночас модернізація регуляторної політики ЄС охоплює не лише сферу контролю іноземних інвестицій, а й трансформацію процедур зовнішньої торгівлі, насамперед митного адміністрування. Одним із ключових напрямів оновлення є цифровізація митних операцій, що спрямована на уніфікацію процедур, зменшення адміністративного навантаження та підвищення прозорості переміщення товарів. Прискорене впровадження електронного документообігу та цифрових платформ після 2020 р. забезпечило суттєве зростання частки електронних декларацій (рис. 3.8), що свідчить про перехід ЄС до сучасної моделі митного регулювання.

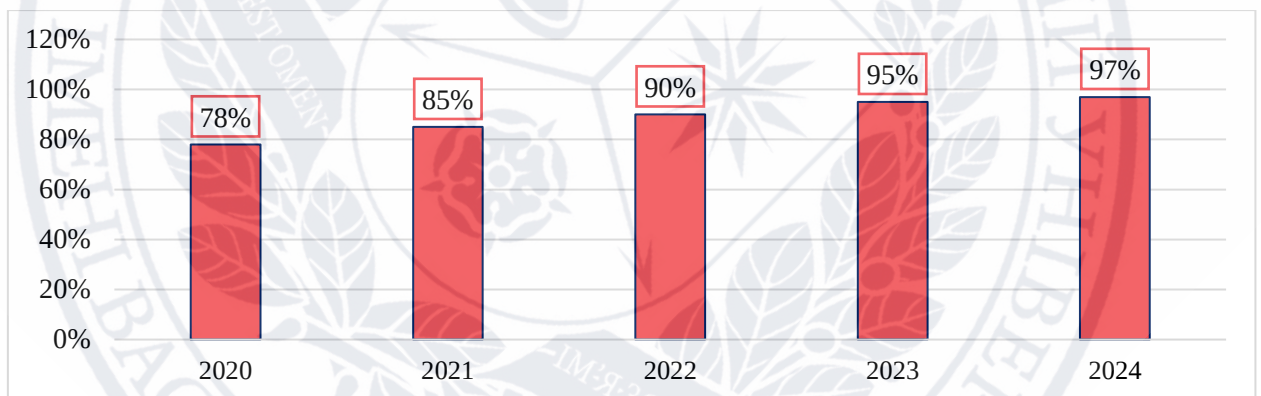

Рисунок 3.8 – Рівень цифровізації митних декларацій у ЄС, 2020–2024 рр., %

Джерело: складено автором на основі [72]

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що модернізація регуляторної політики ЄС після 2020 р. набула системного та багатовимірного характеру. Зміни охоплюють торговельний, митний, конкуренційний та безпековий виміри, формуючи цілісну модель «стійкої відкритості», здатну ефективно реагувати на сучасні геоекономічні виклики. Представлені кількісні показники підтверджують реальну результативність оновлених механізмів та

їхню ключову роль у зміцненні внутрішнього ринку, покращенні інституційної стійкості та підвищенні рівня економічної безпеки ЄС.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі розглянуто основні проблеми та виклики зовнішньоторговельної політики Європейського Союзу в умовах посилення геоекономічної нестабільності. Проаналізовано вплив енергетичної залежності, загострення технологічного суперництва, зростання протекціонізму та фрагментації світових виробничих ланцюгів на стійкість зовнішньоторговельної системи ЄС. Продемонстровано, що зменшення імпорту російського газу, втрата позицій у високотехнологічних і «зелених» секторах та активізація обмежувальних заходів з боку ключових торговельних партнерів формують для Союзу комплекс довгострокових ризиків.

З'ясовано, що санкційна політика та посилення глобальної конкуренції по-різному впливають на держави-члени, загострюючи міжрегіональні відмінності у витратах виробництва, інвестиційних можливостях та промисловій динаміці. На основі аналізу показників промислового виробництва, інноваційного розвитку та структури високотехнологічного експорту встановлено, що, попри збереження інноваційного потенціалу, ЄС поступається провідним світовим центрам за темпами зміцнення позицій у стратегічних галузях. Це посилює структурну вразливість єдиного ринку та актуалізує потребу в поглибленні внутрішньої економічної узгодженості.

Виявлено, що оновлення нормативної та інституційної бази спрямовано на підвищення стійкості ланцюгів постачання, посилення засобів торговельного захисту, розширення контролю за іноземними інвестиціями, державними субсидіями, на цифрове оновлення митного й конкурентного регулювання. Перехід до моделі поєднання відкритості торгівлі з посиленням економічної безпеки та промислової спроможності є ключовою умовою збереження довгострокової конкурентоспроможності Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити комплексні узагальнення щодо сутності, структури та динаміки регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в Європейському Союзі. Робота продемонструвала, що ці сфери є не лише інструментами економічної політики, а й важливими складовими забезпечення цілісності єдиного ринку, стійкості економічної системи та конкурентоспроможності ЄС у глобальному масштабі. Сформований у дослідженні аналіз дозволив охопити як теоретичні засади інтеграційних процесів, так і інституційні механізми їх реалізації, а також виявити структурні зміни, що впливають на сучасний розвиток Союзу.

У межах першого розділу було сформовано теоретико-методологічну основу роботи. Узагальнення класичних та сучасних теорій міжнародної торгівлі дозволило з'ясувати, що регуляторна взаємодія в ЄС формується на перетині різних моделей ринкової поведінки: від принципів порівняльних переваг до концепцій глобальних ланцюгів вартості та інноваційної спеціалізації. Визначено, що сучасний світовий економічний простір характеризується високою мінливістю, а рівень взаємозалежності держав вимагає комплексних підходів до організації торгівлі та захисту конкуренції. У цьому контексті єдиний ринок ЄС виступає не просто простором без бар'єрів, а структурно єдиною системою, де торговельні та конкурентні механізми працюють синхронно й взаємодоповнюють. Аналіз його принципів функціонування показав, що свобода руху товарів, капіталу та конкуренції забезпечується через чітку взаємодію ринкових інструментів і регуляторних норм.

Другий розділ дозволив виявити, що інституційна архітектура Європейського Союзу є результатом тривалої еволюції інтеграційних механізмів, спрямованої на поєднання відкритості ринку та запобігання його фрагментації. Вивчення повноважень Європейської Комісії та Суду ЄС показало, що саме ці органи забезпечують практичну реалізацію торговельної

й конкурентної політики, підтримуючи баланс між інтересами держав-членів, вимогами спільного законодавства та правилами міжнародної торгівлі. Особливу увагу приділено аналізу інструментів антидемпінгових, антисубсидійних та захисних заходів, а також механізмам контролю ринкової влади, державної допомоги та концентрацій. Встановлено, що ЄС вирізняється одним із найжорсткіших у світі підходів до забезпечення добросовісної конкуренції, що дозволяє стримувати монополізацію та підтримувати рівні умови для діяльності економічних суб'єктів різних країн.

У третьому розділі на основі кількісного та структурного аналізу доведено, що сучасні зовнішні виклики суттєво впливають на функціонування торговельно-конкурентної системи ЄС. Енергетичні кризи, нестійкість глобальних ланцюгів постачання, технологічне суперництво між провідними економіками світу та зростання протекціонізму створюють нові обставини, за яких ЄС змушений переглядати свої регуляторні підходи. Поглиблений аналіз показав, що держави-члени ЄС мають нерівномірні адаптаційні можливості, що проявляється в різній чутливості до енергетичних ризиків, інвестиційних потоків та інноваційного тиску. Це формує внутрішні дисбаланси, що можуть відображатися на стабільності функціонування єдиного ринку.

Розгляд сучасних стратегічних документів Європейського Союзу засвідчив, що у відповідь на зазначені виклики ЄС формує оновлену регуляторну парадигму, основу якої становить концепція стійкої відкритості. Ця парадигма поєднує традиційну орієнтацію на відкритість ринків із посиленням інструментів контролю за економічними ризиками, протидії зовнішньому тиску, диверсифікації критично важливих постачань та модернізації промислової політики. ЄС робить акцент на цифровізації митних процедур, оновленні правил державної допомоги, запровадженні механізмів контролю за іноземними інвестиціями, а також на підвищенні прозорості діяльності великих ринкових гравців. Такий підхід спрямований на подолання структурних вразливостей єдиного ринку та формування умов для його стійкого розвитку.

Узагальнюючи отримані результати, можна стверджувати, що Європейський Союз демонструє високу здатність до адаптації в умовах поглиблення глобальної невизначеності. Регуляторна система ЄС забезпечує структурну стабільність і підтримує рівновагу між ліберальною моделлю відкритої торгівлі та потребою в захисті внутрішнього ринку від зовнішніх загроз. Разом із тим сформований у роботі аналіз показав, що для подолання сучасних викликів ЄС має продовжувати поглиблення інтеграції в сфері торговельної та конкурентної політики, зменшувати критичні залежності, розвивати високотехнологічні виробництва та підтримувати внутрішню узгодженість між державами-членами.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що Європейський Союз сформував ефективну, багатокomпонентну та структурно узгоджену модель регулювання зовнішньої торгівлі й конкуренції, яка, незважаючи на складність сучасних викликів, зберігає високу адаптивність та здатність до подальшого розвитку. Майбутнє цієї моделі визначатиметься тим, наскільки успішно ЄС зможе інтегрувати інструменти економічної безпеки у систему традиційної торговельної політики, забезпечити інноваційний розвиток, підтримати рівновагу внутрішнього ринку та зберегти конкурентні позиції в умовах мінливої глобальної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. World Trade Organization. World Trade Report 2023: Reglobalization for a Secure, Inclusive and Sustainable Future. Geneva: WTO Publications, 2023. 216 p.
2. Козак Ю. Г., Логвінова Н. С. Міжнародна економіка: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 472 с.
3. Гребельник О. П. Міжнародна економічна діяльність України: підручник. Київ: КНЕУ, 2019. 456 с.
4. Кузнєцова А. Я. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: підручник. Київ: Знання, 2021. 368 с.
5. Hayek, F. (2007) The Road to Serfdom. Chicago: University of Chicago Press. 283 p.
6. Stiglitz, J. Globalization and Its Discontents. New York: W. W. Norton & Company, 2017. 304 p.
7. Porter, M. (2004) Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 2004. 592 p.
8. Гєєць В. М. Ринкова конкуренція: теорія і практика: монографія. Харків: Інститут економіки НАН України, 2019. 312 с.
9. Мазаракі А. А., Мельник Т. М. Конкуренція та конкурентоспроможність у міжнародній торгівлі: монографія. Київ: КНТЕУ, 2020. 298 с.
10. Baldwin, R., Wyplosz, C. (2022) The Economics of European Integration. 7th edition. McGraw-Hill Education.
11. Magnusson, L. (2015) The Political Economy of Mercantilism. London: Routledge. 208 p.
12. Smith, A. (1904) An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: Methuen, 2 vol. URL: <http://gesd.free.fr/smith76bis.pdf> (дата звернення: 19.11.2025).
13. Heckscher, E. (2013) Mercantilism. London: Routledge. 2 vol. URL:

<https://www.taylorfrancis.com/> (дата звернення: 19.11.2025).

14. List, F. (2013) *The National System of Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press. 412 p.
15. Krugman, P., Obstfeld, M., Melitz, M. (2018) *International Economics: Theory and Policy*. 11th ed. London: Pearson. 792 p.
16. Samuelson, P., Nordhaus, W. (2009) *Economics*. New York: McGraw-Hill. 744 p.
17. Ricardo, D. (1951) *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Cambridge: Cambridge University Press. 352 p.
18. O'Rourke, K., Williamson, J. (1999) *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge, MA: MIT Press, 1999. 368 p.
19. Keynes, J. (2007) *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Palgrave Macmillan. 472 p.
20. Stiglitz, J. (2012) *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: W. W. Norton & Company. 414 p.
21. Irwin, D. (1997) *GATT Turns 50: A Short History of the General Agreement on Tariffs and Trade*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 1997. 52 p.
22. Crafts, N., Toniolo, G. (2013) *The Oxford Handbook of the Economics of the European Union*. Oxford: Oxford University Press. 831 p.
23. Reinert, E. (2007) *How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor*. London: Constable. 400 p.
24. Baldwin, R., Wyplosz, C. (2020) *The Economics of European Integration*. London: McGraw-Hill. 576 p.
25. Friedman, M. (2002) *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press. 208 p.
26. Harvey, D. (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press. 256 p.
27. North, D. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic*

Performance. Cambridge: Cambridge University Press. 159 p.

28. Pisani-Ferry, J. (2014) *The Euro Crisis and Its Aftermath*. Oxford: Oxford University Press. 256 p.

29. European Union. *Treaty Establishing the European Economic Community (Treaty of Rome)*. Rome, 1957. 80 p.

30. Commission of the European Communities. *Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council*. COM (85) 310 final. Brussels, 1985. 58 p.

31. HM Government. *The UK and the Single Market*. London: Department for Business, Innovation and Skills, 2013. 84 p.

32. Wright, K. (2020) *The EU Single Market*. Cardiff: Senedd Cymru. 20 p.

33. European Union. *Internal Market*. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/internal-market.html> (дата звернення: 20.10.2025)

34. European Commission. *Single Market*. 2024. URL: <https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/> (дата звернення: 20.10.2025).

35. European Commission. *The Single Market: Europe's best asset in a changing world*. 2019. URL: https://commission.europa.eu/document/download/090374da-1b60-463c-a71d-83df70cd32f4_en.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

36. European Union. *Common Commercial Policy*. EUR-Lex summary. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/common-commercial-policy.html> (дата звернення: 22.10.2025).

37. European Union. *Treaty on the Functioning of the European Union*. Article 206. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_206/oj (дата звернення: 22.10.2025).

38. European Union. *Treaty on the Functioning of the European Union*. Article 207. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_207/oj (дата звернення: 22.10.2025).

39. European Union. *EU Trade Policy*. 2024. URL: <https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/>

europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/trade_en (дата звернення: 23.10.2025).

40. European Union. Treaty on the Functioning of the European Union. Article 3(1)(e). 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_3/oj (дата звернення: 24.10.2025).

41. European Union. Treaty on European Union. Article 21. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/art_21/oj (дата звернення: 24.10.2025).

42. European Union. Treaty on the Functioning of the European Union. Articles 28-32. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/oj (дата звернення: 24.10.2025).

43. Court of Justice of the European Union. Opinion 2/15 on the EU–Singapore Free Trade Agreement. 2017. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=190727&doclang=en> (дата звернення: 25.10.2025).

44. European Commission. The EU and WTO. 2025. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-and-wto_en (дата звернення: 25.10.2025).

45. European Commission. Transparency in EU Trade Negotiations. 2024. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/transparency-eu-trade-negotiations_en (дата звернення: 25.10.2025).

46. World Trade Organization. WTO Trade Monitoring Report. 2024. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/factsheet_dec24_e.pdf (дата звернення: 26.10.2025).

47. European Commission. Trade Policy Review – An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy. 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM:2021:66:FIN> (дата звернення: 26.10.2025).

48. Hehamian, L., Atamanchuk, Z. (2025). Peculiarities of trade protection of the European Union market. *Економіка і суспільство*. № 79. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6775/6716> (дата звернення: 07.12.2025).

49. Світова організація торгівлі. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.wto.org/> (дата звернення: 19.10.2025).
50. Світова організація торгівлі. Тарифні профілі – Центральна Європа. URL: <https://www.wto.org/> (дата звернення: 18.10.2025).
51. Світова організація торгівлі. Угода про субсидії та компенсаційні заходи. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf (дата звернення: 18.10.2025).
52. European Union. Council Regulation (EC) No 139/2004 on the control of concentrations between undertakings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2004/139/oj> (дата звернення: 26.10.2025).
53. European Commission. Antitrust Cases – Case Search Database. URL: https://competition-policy.ec.europa.eu/antitrust/cases_en (дата звернення: 26.10.2025).
54. European Commission — Mergers & Acquisitions / Case Search Database. URL: https://competition-policy.ec.europa.eu/mergers-and-acquisitions_en (дата звернення: 28.10.2025).
55. European Union. Treaty on the Functioning of the European Union. Articles 107–109. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/oj (дата звернення: 28.10.2025).
56. European Commission. State Aid Scoreboard 2023. Directorate-General for Competition. Brussels, 2024. URL: https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/scoreboard_en (дата звернення: 30.10.2025).
57. UNCTADstat Data centre. URL: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/> (дата звернення: 30.10.2025).
58. Гегамян Л. Р. Основні проблеми та виклики зовнішньоторговельної політики ЄС у контексті глобальних економічних трансформацій. Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання: Праці XXV міжнар. наук. конф. студентів та молодих учених (Вінниця, грудень 2025). Вінниця, 2025 (подано до друку).
59. European Commission. EU Economic Security Strategy. 2023. URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023JC0020> (дата звернення: 07.11.2025).

60. International Energy Agency (IEA). Energy Technology Perspectives 2024. Paris, 2024. URL: <https://www.iea.org/reports/energy-technology-perspectives-2024> (дата звернення: 09.11.2025).

61. International Energy Agency. Trends in Electric Cars — Global EV Outlook 2024. 2024. URL: <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2024/trends-in-electric-cars> (дата звернення: 11.11.2025).

62. Global Trade Alert — Official Database of Trade & Investment Measures. URL: <https://www.globaltradealert.org/> (дата звернення: 13.11.2025).

63. OECD. Global Value Chains: Evolving Trends in a Fragmenting World. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: <https://www.oecd.org/industry/global-value-chains-evolving-trends-in-a-fragmenting-world.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).

64. European Commission. EU Industrial Strategy — Strengthening the Single Market for Europe's Recovery. Brussels, 2021. URL: <https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/download/e677df5f-0ae4-4d18-9cf1> (дата звернення: 15.11.2025).

65. European Commission. Annual Single Market and Competitiveness Report 2023. Brussels, 2023. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/annual-single-market-and-competitiveness-report-2023_en (дата звернення: 15.11.2025).

66. Eurostat. Industrial Production Index (IPI), monthly data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/STS_INPR_M/default/table (дата звернення: 16.11.2025).

67. European Commission. European Innovation Scoreboard 2024. Brussels, 2024. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/european-innovation-scoreboard_en (дата звернення: 16.11.2025).

68. Eurostat. High-technology exports — statistics explained. 2024. URL:

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=High-tech_trade
(дата звернення: 17.11.2025).

69. European Council. The EU Single Market: benefits – facts and figures. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/the-eu-single-market-benefits-facts-and-figures/> (дата звернення: 17.11.2025).

70. European Commission. Policies — Trade, Competition and Single Market. Official EU Policy Portal. URL: https://commission.europa.eu/policies_en (дата звернення: 18.11.2025).

71. European Commission. Annual Report on the Implementation of the EU Trade and Investment Policy 2023. Brussels, 2024. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-and-statistics/trade-policy/eu-annual-reports_en (дата звернення: 18.11.2025).

72. European Commission. Third Annual Report on the Screening of Foreign Direct Investments into the Union. Brussels, 2024. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7d6c9f02-72e2-11ee-9220-01aa75ed71a1/> (дата звернення: 19.11.2025).

73. European Commission. EU Customs Reform – A Customs Union fit for the future. Brussels, 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2785 (дата звернення: 19.11.2025).

74. Дідович І. І., Атаманчук З. А., Маліновська М. В., Зюбрик Д. І. Стратегія диверсифікації діяльності як складова використання потенціалу підприємства на зовнішньому та внутрішньому ринках. *Ефективність державного управління*. № 1(78/79). 2024. С. 107-111. DOI: <https://doi.org/10.36930/507816>.

75. Атаманчук З. А., Барчук К. В., Оришко Д. О. Торговельно-економічне співробітництво України та Польщі. *Галицький економічний вісник*. Том 90. № 5. 2024. С. 201-209. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.05.201.